

משמעותה החברתית של השחיטה החסידית

Author(s): שמרוק, ח.

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. (תשט"ו), pp. 47-72

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.jstor.org/stable/70060604)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70060604>

Accessed: 15/11/2011 07:55

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

משמעותה החברתית של השחיטה החסידית *

תפילה בציבור, תלמוד תורה ודין תורה, חסד של אמת וגמילות חסדים, דיני איסור והיתר ובפרט השחיטה הכשרה; דברים אלה היו כידוע מעיקרי ענייניו של כל ציבור יהודי, והשפיעו לא במעט על דמות ארגונו. הם קבעו במידה רבה את זיקתו של היחיד לקהל ואף את היחסים שבין הקהלה הגדולה לבין הישובים הסמוכים לה. מכללם נודעה התפתחות מיוחדת לשחיטה, שכן נתערבו בה במשך הזמן כמה תחומים: דתי, כלכלי ופיסקאלי¹. מכאן גם מקומה המיוחד של בעיית השחיטה במחלוקת שבין החסידים למתנגדים בקהילות פולין.

כבר בכרוז משנת תקל"ב, שהוכרו בעיר ברוד, נאסרו שנים מן החידושים שהנהיגה החסידות בדברים שהם מגופי תפקידיה הדתיים של הקהילה: המניין החסידי הנפרד והשחיטה כדרך החסידים ב"סכינים מלוטשים" דוקא². ברי שהאיסור על המניין החסידי לא בא מתוך התנגדות עקרונית לתפילה בנוסח האר"י, שהרי הותר הדבר בו בכרוז ל"קלויז" הפרושים שבעיר³. כלום נאסרה השחיטה החסידית מטעמים דתיים בלבד, מתוך התנגדות עקרונית לשחיטה בחלפים מלוטשים? או שמא נעשה הדבר מחשש פגיעה בסמכותם ושלטונם של הרב והקהל? מהי המשמעות החברתית של המחלוקת בענין זה? ומה מקומה של השחיטה בתהליך גידולה והתפשטותה של התנועה החסידית? בעיות אלה לא זכו עדיין לדיון ממצה בספרות הענפה של החסידות⁴.

* מאמר זה הוא פרק מתוך עבודת גמר בשם "החסידות והקהל" שנעשתה בהדרכתו של הפרופ' י. היילפרין באוניברסיטה העברית, ותודתי נתונה לו על עזרתו ועל עזרתו. כן נתונה תודתי לידידי ח"ה בן ששון ושי. אטינגר, שעמם דנתי בכמה ענינים בפרשה זו.

(1) אף כי ניתן להבחין בתחומים מסויימים בין תפקידיה הדתיים של הקהילה לבין תפקידיה החילוניים הכלכליים, הרי לרוב הם משולבים אלו באלו, אך התפקידים הדתיים קבועים ועומדים בעוד ששאר התפקידים עשויים להשתנות לפי המקום והזמן. השווה בענין זה דבריו של י. בער ברבעון "ציון", שנה ט"ו, ע' 29 ואילך.

(2) נוסח הכרוז ב"העבר", פטרסבורג תרע"ח, Chassidiana, ע' 12—15.

(3) נראה ברור שלא הותר לחסידים מה שהותר לאנשי הקלויז, משום שהאחרונים היו חוג סגור ומצומצם ואילו המניין החסידי היה גוף ציבורי, השואף להרחבת השפעתו ומנהיגו והנתון לסמכות עליונה (המנהיג — הצדיק) שהיא מחוץ לקהל ולרוב אף מחוץ לתחום הקהילה. המניין החסידי היה גם התא הראשוני של העדה החסידית הכוללת. והשווה: ב. דינור "במפנה הדורות", ע' 159 ואילך.

(4) דובנוב (תולדות החסידות), אעפ"י שהביא את נוסח החרמות נגד החסידים ואת כתבי הפולמוס נגדם, לא שם לב לכך שברובם כלולה התנגדות לשחיטה החסידית ונראה שלא עמד על משמעות הבעיה. אף ב. דינור הסתפק בהערה כוללת אחת, שעניינה הטלת מרותה של החסידות "בשטח הפיקוח על אנשי השירות הדתי הנמוך", אשר עמם נמנו גם השוחטים (שם, ע' 145). יותר מכך נזקק לבעיית השחיטה פ. מרק (במאמרו *Кризис еврейского самоуправления и хаасидизм; Внутренняя борьба в Еврействе в XVIII веке, Еврейская Старина XII (1928), стр. 45—178*) אולם אף הוא לא ראה את מכלול הבעיות הקשור בה.

א.

אף על פי שמצד הדין "הכל שוחטין לכתחילה", הקפידו הפוסקים שיהא השוחט נתון להשגחתם של המוסמכים לכך מטעם הציבור: שיהא נוטל קבלה מחכם, שיהא מראה לו סכיניו וכבר בימי הרמ"א "נהגו בקצת מקומות שאין אדם שו"ב לעצמו, אלא אותן הממונים מן הקהל"⁵. ברוח זה הוסיפו ותקנו גם בעלי התקנות של קהילות פולין. כך תיקן ועד מדינת ליטא בשנת שצ"ט, כי ה"אב"ד שבכל קהלה יתעורר לבדוק החלפים של השוחטים עכ"פ [ב] כל יום ד', והמוסיף תע"ב. ובמקום שאין להם שם רב ימנו על זה איש הגון וירא אלה"⁶. בשנת תנ"א, לאחר שהקיבוץ היהודי גדל ונתפשט על פני עיירות וכפרים, חזר הוועד והזהיר: "גם זאת יצא מאתנו להסיר המכשלה מתחת ידי שוחטים ובודקים, אשר רוב מצויין המה בכל עיירות וכפרים רבו כמו רבו, מחויב הרב להזמין ולנסותם היטב ולגזור עליהם שיחזרו תמיד על הכתוב בכל ג' שנים לחדש הקבלה"⁷. בתקנה זו מדובר על אודות השוחטים שביישובים, הנתונים להשגחתם של רבני הקהילות.

בשנת תקכ"א, כבר בתקופת צמיחתה של החסידות, הוחמר עוד הפיקוח על שוחטי הסביבות. אותה שנה התקין ועד המדינה: "שוחט לא יהא כ"א בן ח"י שנה (ונשוי) ושיהא בכלל לימוד וירא שמים, ושיבא בכל שנה לפני המ"ץ השייך לו שיהא בגבולו. וחד"א להמ"ץ ליקח מקבלה ראשונה ואילך יותר מא' ג"ש (מן אחד ג'). והשוחט דמתא כשיהי בעת שיבא השוחט מהישוב לא יקח ג"כ יותר מא' צענער, ג"כ מקבלה ראשונה ואילך"⁸. לפי תקנה זו חייב, איפוא, השוחט להתייצב בפני הממונים עליו מדי שנה, לעומת חידוש הקבלה כל ג' שנים, לפי התקנה הקודמת. אף היא באה לקבוע את תלותו של השוחט ב"סביבה"; לא רק במ"ץ של הקהל שאליו השתייך, אלא גם בשוחט של אותה קהילה. עם זאת היא קובעת את שיעור השכר, שהיה נהוג כנראה גם קודם לכן, בעד חידוש הקבלה. אנו רואים שעניין ההשגחה על השוחטים עוד הוסיף והחמיר בין השנים תנ"א—תקכ"א, עם התרבותם המתמדת של השוחטים בסביבות.

דברים כיוצא באלה אנו מוצאים גם במדינת מעהרין הסמוכה שדמות יישובה ומעמדו היו דומים אז מכמה בחינות לזה של פולין וליטא. בתקנה של ועד המדינה משנת ת"י נתחייב השו"ב להראות בכל שבוע את הסכין לרב, או ללמדן במקום שאין רב⁹ ואף הוטל על רבני הקהילות הראשיות להזמין כל חצי שנה את השו"בים שבקהלות קטנות, לשאלם ולבדקם "בכל ענייני בהלכות שחיטה ובדיקה"¹⁰. כמו כן נקבע, בדומה לוועד מדינת ליטא, שלא לתת "קבלה לשום אדם אלא שהוא כמו בן ערך ח"י שנים", וכי אין תוקף לקבלה אלא אם הוצאה ע"י "איזה רב שבקהלה ולא ע"י שוחט אחר"¹¹. בוועד תנ"ז הובעה חרדה לבקיאותם של השו"בים היושבים ביישובים אצל יחידים והרבנים בקהילות הסמוכות נדרשו להשגיח עליהם. בקהילה רשאי לשחוט

(5) יורה דעה, סי' א' וסי' י"ח, סעי' י"ז וי"ח.

(6) דובנוב, פנקס המדינה, סימן שצ"ט.

(7) שם, סימן תתל"ח.

(8) שם, סימן תתקנ"ה.

(9) תקנות מדינת מעהרין, מהדורת י. היילפרין, ירושלים תשי"ג, סימן קנ"ג.

(11) שם, שם.

(10) שם וגם סי' קנ"ב.

רק השוחט דמתא ואילו הקצבים אפילו בקיאים הם בהלכות שחיטה, אסור להם לשחוט הן לעצמם והן לאחרים הן במקום ישיבתם והן מחוצה לו. הללו אף אינם רשאים להיות נוכחים בשעת הבדיקה¹², ואם איזה קצב יעמוד כנגד השוחט, שהטריף בהמתו, על אנשי הקהלה "לעמוד לימין צדקו של השוחט ולילך נגד" הקצב עד הכרות חרם המדינה¹³. השוחטים בכפרים ו"בקהילות קטנות שאין בהם רב" הסבו דאגה יתרה לראשי המדינה במענהרין והם חזרו ונזקקו לענין זה בהתועדויותיהם משנות ת"פ, תפ"ח ות"ק. התקנות דורשות "השגחה פרטיות" על השוחטים "וביותר על הכפרים שיש שמה נערים המנוערים מן המצוות"¹⁴. ועד המדינה משנת ת"ק הזהיר במיוחד מפני שוחטים נודדים, "ההולכים בכפרים, במחשך מעשיהם כעורים, זקנים ונערים, מן המצוות מנוערים, ומכשילים לאחרים, ומביאים הבשר לתוך העיירות והישובים". הרבנים וראשי הקהל נדרשו לנהוג כלפיהם בתקיפות יתירה, אף "בכפיות ונגישות"¹⁵.

התקנות המפורטות של ראשי מדינת מעהרין ותקיפותן של התקנות האלה מוכיחות שבעיית ההשגחה על השו"בים שבכפרים עמדה בחומרתה במשך כמה דורות. אף כי לא נשתמרו תקנות בענין זה מטעם ד' ארצות, קרוב לודאי שהמצב שם לא היה טוב מאשר בליטא ובמעהרין. ומסתבר שבפודוליה ובולין, אזורי צמיחתה של החסידות, היה המצב חמור עוד יותר. המצב התרבותי הירוד של הישוב היהודי בחבלים הדרומיים-מזרחיים של פולין וטיב מבנהו הכלכלי על כל פנים עשויים היו לעורר דאגה לבקיאותם ונאמנותם של השוחטים במקומות אלה לא פחות מאשר בליטא ובמעהרין. והזעזועים הפנימיים והחיצוניים במשך המאה הי"ח — התפרעויות ההידאמקים שהגיעו לשיאן בגזירות תקס"ח והליכותיהם של השבתאים הנסתרים והגלויים (פראנק) — עוד הוסיפו והחמירו את המצב.

לשבתאות זיקה ישירה לענין השחיטה. "אכילת פיגול" ו"מאכלות אסורות" הם אחד מל"ו הכריתות שנחשבו בעיני הרונמה בסאלוניקי מצוות עשה, והרי הקשר והרציפות שבין חסידי ברוכיה לבין השבתאים הקיצוניים בפודוליה מגיעים לפחות עד יעקב פראנק¹⁶. ואמנם באחת העדויות שנגבו אחרי מעשה לנצקורון, הודה אחד מבני סיעתו של פראנק, שאכל טריפות והוא מנה "מצווה" זו בין יתר העבירות, שעבר עליהן "במעשה" ולא "רק על הרהור"¹⁷. גם החרם של ברוד נגד הפרנקיסטים משנת תקט"ז מדגיש במפורש, "שהחשוד על האמונה הכוזבת... לא יהא שוחט ובודק אם לא שידוע בבירור גמור שעזב את דרכו הרעה של אנשי כת ש"ץ שר"י ועשה תשובה גמורה משך שנה תמימה"¹⁸.

12) שם, סי' תע"ח. והשווה גם על הנהוג בקהלת הלישויה לפי התקנות משנת תנ"ט שם, ע' 161 הערה 12.

13) שם, סי' ת"ק.

15) שם, סי' תרכ"ח.

14) שם, וועד תפ"ח—סי' תר"ך; וכן וועד ת"פ—סימן תק"ע.

16) השווה ג. שלום: ברוכיה ראש השבתאים בשאלוניקי, רבעון "ציון", שנה ו', במיוחד ע' 136—137. וכן ג. שלום: התנועה השבתאית בפולין, בית ישראל בפולין, כרך ב', במיוחד ע' 56—76.

17) מ. בלבן, לתולדות התנועה הפראנקית, ע' 120; ספר השימוש, ע' ה'.

18) פנקס ד' ארצות בהוצאת י. היילפרין, ע' 417.

דברים חמורים אנו שומעים מפי ר' יעקב יוסף מפולנואי על מצב השחיטה שהורע בזמנו לעומת התקופה הקודמת ודבריו מכוונים בודאי לז'לין ופודוליה. הרי דבריו כלשונם: "כי בדורות שלפנינו שהיו הרבנים לש"ש וגם התנהגו לסבב בכפרים לש"ש... בימי חנוכה שהיו יומי דפגרי סבבו בכפרים להישיירין ג"כ בדרך הישרה הן בחילול שבת או לפקח בשוחטים וכיוצא הרבה בזה שיש לפקח, ולא נהנו מאנשי הכפרים מזה אף הנאה שוה פרוטה... ואחר דורות אלו, שהיראה מתמעטת והרבנים שסובבים בכפרים לפקח בעסקי הכפרים ימצאו היתר לקבל מתנות שכר בטילה שמבטל פרנסתו עבורם ואח"כ לא אפשר דרא שאינו מפקח בעסקי הכפרים כלל ומסבב רק לקבל מתנות"¹⁹. תרעומתו של בעל התולדות מכוונת כאן בעיקר כלפי תאות הממון של הרבנים, המתרשלים לדעתו במילוי תפקידם: השגחתם על השחיטה בכפרים, אינה כאן אלא ענין צדדי. לקשיי ההשגחה על השחיטה בכפרים הידועים לנו מתקנות ליטא ומערהרין, נוסף כאן גורם חדש — הרבנים, הלהוטים אחרי בצע"כספ, אינם עושים את המוטל עליהם. ברי שאין לקבל כפשוטם את דברי בעל התולדות, הידוע בשנאתו לרבנים בני זמנו, אך בוודאי אין לבטלם מכל וכל. ר' יעקב יוסף חזר ונזקק לענין השחיטה גם במקום אחר ושם דברים מפורטים ומפורשים יותר:

"שהכל שוחטין אפילו שאינו בקי בה' שחיטה ואינו ירא שמים והוא נגד רבותינו הקדושים שהזהירו הפוסקים הראשונים ואחרונים שיהיה השוחט ירא את ה' מרבים. ובפרט בענין חוש מישוש והרגשת בדיקת הסכין שהוא לפי כוונתו יראת הלב וכמש"כ רבינו יונה יעו"ש. ובוודאי הפורש ממאכלי העולם קדוש יאמר לו, כי הרבה אינן בקיאים בה' מליחה ושטיפה שהרבה דיגין מסתעפים ממנו ובזמננו היו כמה מוכיחים דורשים ה' מליחה לנשים בפרטות ולא כן עתה ובוודאי מי שרוצה להתקדש לא יסב במסיבתן, וכאשר מוהרש"ל הזהיר לתלמידו של"ה במאכל יותר מכל יעו"ש. וכן שמעתי מחכם א', כי עתה התחכם היצה"ר שלא יצטרך לילך לפחות וללכוד לרשתו כל יחיד ויחיד רק כל עצמו ללכוד את היחיד, אשר רבים נכשלים בו. והוא שמעמיד שוחט בעיר א' מסטרא דילי' המאכיל טרפות לרבים וכולם נלכדים ברשתו עבור זה"²⁰. אין ספק שמכלל דבריו של ר' יעקב יוסף ניתן ללמוד על מצב השחיטה בתחום מושבו: ריבוי שוחטים שאינם בקיאים בהלכות שחיטה ושאינם מסוגלים לבדוק את הסכין כראוי, ליקויים בהשגחה על השחיטה, עד כדי מחשבה על "פרישה ממאכלי העולם". על כל פנים בדבריו על השוחט "מסטרא דילי'" הוא רומז אולי לשרידי השבתאים במקומות הללו, ויש בוודאי משום הכללה יתירה בדברי החכם האלמוני המציג את השוחט אף כשליחו של יצר הרע, המכשיל את הרבים בבשר טריפה.

ראוי לציון, כי בעית הפקוח על השחיטה והדרישה להתערבות תקיפה לשם תקון המצב אינן באות רק מהמחנה של החסידות הבעשטית. כך אנו מוצאים דברים, שאינם נופלים בחריפותם מבקורתו של ר' יעקב יוסף, בספר מוסר מאותה תקופה, שמחברו, בן ליטא, לא היה קשור בחסידות. ר' אלכסנדר זיסקינד מהורודנא כותב בספרו "יסוד ושורש העבודה": "גם במדעך ברור באיזה

(19) תולדות יעקב יוסף, צו, ווארשא תרמ"א, ע' 172.

(20) שם, נשא, ע' 265—266.

שוחט שמעשיו אינם מתוקנים כ"כ הוי זהיר מאוד מלאכול משחיטתו. ואף גם זאת להזהיר גם לאחרים ע"ז ובתחבולות תעשה דרך העברתו מלשחוט עוד. ומה מאוד הוא ראוי וישר אל גאוני מדינה האיתנים מוסדי הארץ הרודים בעם להקהל ולעמוד על הפרצה וישטחו להם שטח מצודות על כל זובחי הזבח אשר בכל גבולם סביב שבכל ימות החול לא ישתו שום משקה המשכר מלבד שבתות ה' וי"ט, כי בעו"ה גדלה המכשלה הזאת תחת ידם במשקה המשכר יותר לשותיו כח הרגשתי, ולבו לא יבין בפגימת הסכין. וביחוד להטיל גודא רבא בארור לבל ירום איש את ידו ליקח את המאכלת לשחוט כי אם מי שיודע ללמוד גמרא ופוסקים. והן רבים עתה בשחיטה עוסקים, והכל שוחטים, אף אם אינו מכיר צורתא דשמעתא ואינו יודע מאי דקאמרי רבנן ואינו ירא שמים כלל, כי לא ע"ה חסיד וכל הפושט ידו ליטול חרב פיפיות בכח גברא נעשה מומחה לרבים בשחיטתו. אוי לעינים שכך רואות ובודאי דבר זה מוטל על גדולי הדור גאוני המדינה בכל מה שיש בידם לתקן ולהרים המכשול מדרך עם קדוש וזכות הרבים תלוי בהם. ודי בהערה זו"א²⁰.

מן המפורסמות הוא שהחסידות לא בחרה בדרך ההנורות ממאכלי הבשר, בדרך אלה ש"קדוש יאמר" להם כדברי ר' יעקב יוסף, ואף לא נבנתה מ"עמידה על הפירצה" של "גאוני ארץ", כדרישתו של ר' אלכסנדר זיסקינד. החסידות יצאה לשנות את המציאות בעניין השחיטה בכוחות עצמה ועל דעת עצמה וזה היה אחד הגורמים שנתעורר נגדה מאבק נמרץ.

ב

תלותו של השוחט בקהל לא היתה מותנית רק בהשגחה עליו מבחינה דתית-מקצועית. הקהל הפך את המינוי למשרת שוחט מקור הכנסה לעצמו. בד בבד עם גידולם של היישובים העירוניים היהודיים ועם עליית הצריכה של בשר הלכה וגדלה הכנסתו של השוחט והקהל דרש לעצמו חלק מסויים מהכנסה זו והיתנה בכך את עצם מינויו למשרה זו. בפנקס של קהלת פוזנא נשמר הסכם, שנעשה בין הקהל לבין שני שוחטים בשנת ש"ץ. לפי הסכם זה "נתרצו השוחטים שיתנו פ"ג (80 גדולים) להשמש בכל שבוע"; בתנאי זה "קהל יצ"ו קיימו וקיבלו" אותם "לשוחטים בודקים"²¹. ההכנסות של שני שוחטים בק"ק פוזנא הספיקו, איפוא, לא רק כדי קיומם, אלא גם כדי תשלום שבועי לא-מבוטל לקופת הקהל. בדומה לכך אנו מוצאים בקהילת דובנא בשנות תקמ"ט-תק"ן: שני שוחטים שכרו שם מן הקהל את הזכות הבלעדית על ה"שחיטה מעופות דק" ועופות ובהמות מן מחזיקי כפרים", ה"סרים למשמעת" קהילת דובנא תמורת תשלום שבועי בשיעור 16 זהובים²².

(20) שער שביעי, פרק רביעי — במהדורת ירושלים ת"ש, ע' קל"ח. המהדורה הראשונה של הספר נדפסה בחייו של המחבר בשנת תקמ"ב. והשווה אליו את מאמרו של יוסף קלוזנר: "ר' אלכסנדר זיסקינד מהורודנא — החסיד בין המתנגדים". ספר אסף, ירושלים תשי"ג, ע' 427—432.

(21) ד. וויגריב, תעודות לתולדות הקהילות היהודיות בפולין, נ"י תשי"א, ע' ס"ב, סימן 144.

(22) ח. ז. מרגליות: דובנא רבתי, ווארשא 1911, ע' 135—136. גם בוויילנא באותה תקופה היה הקהל מקבל תשלומים ממינוי השוחטים כפי שיוצא מתלונתם של תושבי אנטוקול בשנת 1785: "majac dochody..."

Акты издаваемые Виленской Комиссией для разбора "od ustanowienia rzeźników
древних актов, т. XXIX, Вильна 1902, No. 233

מינוי השוחט ביישובים על ידי הקהילה הראשית הוא אחד הסימנים ליחס הכפיפות כלפיה והקהל הראשי שומר בקפדנות יתירה על כך. בכתב פשר, שנעשה בשנת ת"ם בין הקהל בוויילנא לבין שניפשישוק הסמוכה לה, נקבע ש"הברירה יש להקהל דק"ק וויילנא, באם שירצו הקהל דק"ק וויילנא להעמיד שוחט שלהן בשניפשישוק ויקבלו קהל דק"ק וויילנא כל הכנסה, הן מעות טבחא כנהוג, אזי מחוייבים הקהל דק"ק וויילנא ליתן לק"ק שניפשישוק מאה זה' פ' מדי שנה בשנה. ובאם לא ירצו הקהל דק"ק וויילנא להעמיד שוחט שלהן, אזי ק"ק שניפשישוק יעמידו שוחט שלהן איזה מומחה ויקחו ק"ק שניפשישוק כל הכנסה הנ"ל לעצמם ומחוייבים ליתן ק"ק שניפשישוק להקהל דק"ק וויילנא שלשים שאק לי' מדי שנה בשנה"²³. כפי שיוצא מכתב פשר שלאחר מכן, משנת תק"ט, לא ויתר הקהל הוויילנאי על זכות המינוי שבידו ועמד על כך שהשוחט יהיה דוקא מוויילנא²⁴. הטעם להקפדה זו של הקהילה הראשית על זכותה למינוי שוחטים ביישוב הכפוף לה (כדוגמת וויילנא-שניפשישוק) עתיד להתברר יותר לכשנדון על מקומם של מסי הבשר בתקציבי הקהילות היהודיות בפולין באותה תקופה.

פ. מריק קבע, במאמרו על החסידות²⁵, כי "באמצע המאה הי"ח בערך מאבדים מסי הקראפקי כמעט בכל מקום את אופיים. הראשוני של מס'לשעה והופכים לסעיף רגיל בתקציב הקהילה". עלינו לבדוק, איפוא, מה מקומה של הקראפקי מבשר, בכלל ההכנסות וההוצאות של חקיהלה בפולין.

הקראפקי מבשר הוא מן הקדומים שבמסים, שהוטלו ע"י השלטון הפנימי היהודי על צרכי אוכל; היא ידועה בפולין כבר בסוף המאה הט"ז²⁶. יתרונה מסתבר בנקל, שכן הבשר הכשר הוא המצרך החיוני העיקרי, אשר ממכירתו יכול היה הקהל להפיק הכנסה בתוקף סמכויותיו לגבי השוחט, תוך בטחון שלא יובא ממקור לא-יהודי. רק בהדרגה הפכה הקראפקי בכלל והקראפקי מבשר בפרט לאמצעי קבוע במדיניותו הפיסקאלית של הקהל.

סמוך לשנת ת"ג הורה ועד ד' ארצות לתקן קראפקי ומכס בכל קהילה וגליל "כדי שלא יוגבה כל הגביות ע"י הסכומות". נראה שעשה כן בשעת הדחק. פרטי ההחלטה של ד' ארצות לא ידועים לנו, אולם מתוך תקנות כ"ג אנשים של פרונו משנת ת"ג, שהסתמכו על החלטה זו אפשר ללמוד: (א) שהמס הוטל שם גם על בהמות, (ב) שהחלטה זו לא הייתה אמצעי של קבע

(23) ישראל קלויזנר: תולדות הקהילה העברית בוילנה, חלק א', וילנה תרצ"ה, ע' 148—149.

(24) שם, עמ' 151. גם בהסכם שבין קהילת וויילנא לבין הפרבר אנטוקול (1744) נמצא סעיף המקיים בידי הקהל הוויילנאי את הזכות למנות שוחט באנטוקול.

(25) שם, ע' 69.

(26) מקומם של מסי הבשר בהכנסותיו של הקהל בפולין לא נחקר עדיין די צורכו. פתח בכך ד. וויינריב במחקרו: "קיום לתולדות הכלכלה והפיננסים של היהודים בערי פולין וליטא במאות הי"א—י"ח", בקובץ "מחקרים בתולדות הכלכלה והחברה של יהודי פולין, ירושלים 1939, ע' 68—113; ובמאמרו *Beitraege zur Finanzgeschichte der juedischen Gemeinden in Polen*, HUCA XVI (1941) pp. 187—214. על הקראפקי בשטחים שעברו לידי רוסיה בסוף המאה הי"ח מצוי חומר גם בחוברת של י. גסן *К истории коробочного сбора в России, Петербург 1911* ובספרו של י. לויטץ *The Jewish Community in Russia 1772—1844*, New York 1943 בפרק ג'. ידיעות על קדמותו של מס הבשר בפולין הביא וויינריב בספרו הנ"ל ע' 72.

אלא לצורך השעה בלבד.²⁷ יש לכן מקום לשער שכל עוד יכול היה הקהל לאזן את תקציבו על ידי הטלת מסים ישירים – הסכומות – שימשו מסי העקיפין רק לצרכים מיוחדים כגון פרעון חובות ומשקלם של מסי העקיפין בהכנסותיו הכוללות הקבועות של הקהל לא היה גדול.

בליטא היתה הקראפקי מבשר נהוגה בקצת קהילות עוד לפני המאה הי"ח. וכבר בסוף המאה הי"ז, בשנת תנ"ז, דרש ועד מדינת ליטא להנהיגה בכל הקהילות. "במקום שלא הי' קראפקי עד היום הזה, גזירותינו בחרם עליהם שמחויבים לעשות קראפקי תכף על פרעון גביות המדינה בלי שום חילוקים ודחיות ואמתלא בעולם"²⁸. ואין ספק שמדובר בתקנה זו בקראפקי מבשר, שהרי כלול בה בתקנה חרם מיוחד על השוחטים: "ובחרם גדול חרם יב"ן על השוחטי' שבכל מקום, שלא לשחוט צאן ובקר ועוף עד שיראו המנהיג' מראה מקום ממעות הראשונים של הקראפקי על סילוק הגביות כנ"ל". לפי תקנה זו, שועבדו הכנסות הקראפקי שבכל הגלילות ל"פרעון גביות מדינה גלגולת פאוראטניש וסכומים". ועד המדינה אף נתן טעם לדבר: "וראה ראינו שרבים מתפרצים ופורקים מעליהם עול מסים וארנוניות וכרגא דמלכא ואינם משגיחים לסלק הגביות המגיע עליהם, וא"א להוציא ע"פ כפיות, באשר שכל א' וא' מציל עצמו ע"י שררה רבים ונכבדים כמה דאפשר". השתמטות מהסכומות היא שהניעה, איפוא, את הוועד להרבות במסי העקיפין ולהנהיג קראפקי מבשר כמס של קבע.

ההתקשרויות של יהודים בפולין ובליטא עם אצילים בחכירת נכסיהם ובשירותים אחרים, פתחו פתח להשתמטות בעזרת "השררה" הכל-יכול מהסכומות שנגבו במישרין. היה צורך למצוא דרך ושיטה להכריח גם את "המתפרצים ופורקי העול" לשאת בנטל המסים של הכלל. אחת הדרכים הבודקות לכך הייתה הטלת מס על בשר כשר, שהרי אף המשתמט בענייני מסים אינו בא להקל באכילת טריפות. וועד המדינה, שלא יכול היה לאזן את הוצאותיו ולשלם את חובותיו, פנה איפוא אל מסי העקיפין מצרכי אוכל נפש, שגבייתם הייתה נוחה ובטוחה יותר.²⁹

27 ספר הזכרונות של קהילת פונוא, דף צ"ה ע"ב – צ"ו ע"א (94^b–95^a) השמור בארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים. לפי תקנות אלו הוטל בין היתר מכס "מכל הבהמה הנשחטה... ומן כל הבהמה החי..." (קטע זה מהתקנות הובא אצל ויינריב: תעודות לתולדות הקהילות היהודיות בפולין, ניוירורק תשי"א, סי' 359^a). אין ספק שהתקנות היו הוראות שעה בלבד, שכן הוטל אז להפריש שליש מן התכשיטים לקופת הקהל וכמו כן נאמר בפירוש: "כל המכסים מכל דבר כנ"ל יהיה על שלש שנים רצופים ולא לשנות אפילו כמלא נימה וכל המשנה ירו על התחוננה. ואחר כלות ג' שנים אז לפקח מחדש במספר אסיפת אנשים הנ"ל אם יעמוד מאז והלאה אם לאו או אם להוסיף או לגרוע".

נוסח ההקדמה של התקנות המסתמכות על החלטת ד' ארצות הובא ע"י י. היילפרין: פנקס ועד ד' הארצות, ע' 460 עפ"י *Levin: Neue Materialien zur Geschichte der Vierlaendersynode* חוב' ב', עמ' 20.

28 פנקס המדינה, סימן תתק"ח.

29 מעניין הדמיון הרב בעניין זה בין המצב בקהילות פולין בסוף המאה הי"ז ובמאה הי"ח לבין קהילות ספרד במחצית הראשונה של המאה הט"ו. המורשים מקהילות קסטיליה באסיפתם משנת 1432 קבעו בתקנתם הראשונה, מס מיוחד בכל הקהילות על שחיטת הגסות לשם נדבה לתלמוד תורה. בהמשך התקנות (בשער הרביעי) באו דברי קובלנא על המפקיעים את עצמם מהמסים ומטילים אותם על אחרים בכוח פריבילגיות מיוחדות, ועל דרך העתקת מושבם מעיר מלכותית למקומות של אדונים תמורת "חרויות" – בדומה לדברי התקנה של ועד מדינת ליטא משנת תנ"ז. יתר על כן, גם בדומה לוועד הליטאי, מטילים

על מיני המסים, הקשורים בשחיטה הכשרה, ועל משקלם בתקציבה של קהילה בתחומי מדינת ליטא, אפשר לעמוד מתוך הקובלנא שהגישו בשנת 1785 תושבי ה"יורידיקה" של הבישוף מאסאלסקי באנטוקול נגד קהל ווילנא³⁰. בקובלנא זו ניתן פירוט ההכנסות השנתיות של הקהל מכל הכרוך בשחיטה:

(1) משחיטת גסות (21 זה' מכל בהמה גסה; לפי אומדן המתלוננים כ"30-40 ראש לשבוע) ³¹	32.760 זה'
(2) ממכירת העורות של הבהמות הכשרות (לפי אומדן הנ"ל 9 זה' ליחידה)	10.040 זה'
(3) ממכירת העורות של הבהמות שנטרפו (6 זה' ליחידה. בערך 100 זה' לשבוע)	5.000 זה'
(4) ממכירת בשר (מכל זהוב 6 גד' = 20% ממכירת הבשר. הקראפקי על בשר הוחכרה לשנתיים בסך כולל של 2000 אדומים שהם 36.000 זה')	18.000 זה'
(5) משחיטת דקות (3 זה' מראש 50 ראש לשבוע)	7.800 זה'
(6) בעד הזכות לשחוט לעצמם דקות שניתנה ל-4 שוחטים, לפי 45 אדומים לשנה)	4.810 זה'
(7) משחיטת עופות (תרנגולות 3 גד', אוזים 6 גד', תרנגול הודו 9 גד'; הקראפקי הוחכרה לשנתיים ב-700 אד')	6.100 זה'
(8) נוצות (שלש נוצות מכל עוף נשחט לקהל) הכנסה זו הוחכרה ל-10 שנים ב-2.000 זה'	200 זה'
ס"ה	84.710 זה'

הכנסות הקהל משאר הקראפקיש, כפי שפורטו באותה תלונה, נאמדו בסכום של 72.771 זה' כולל 50.000 זה' מהקראפקי של משא ומתן; ואילו כל יתר הכנסות הקהל בוויילנא נאמדו ב-20.000 זה' בסך הכל. יוצא שמסי הבשר היוו 42% ומעלה מכלל הכנסה השנתית של הקהל בוויילנא, שהיא 177.481 זה'³². אם נוסיף ונציין, כי כלל ההוצאות של קהל ווילנא במשך 15 חודשים בשנים 1786/7 — כפי שנתקבלו ע"י וועדה האוצר — מסתכם בסך 47.359 זה' (הכולל פרעון חובות, מסים כלליים ומקומיים, משכורות לפקידי הקהל, וכל יתר ההוצאות, שאפשר היה

בעלי התקנות בקסטיליה, על הקהילות "לקיים ביניהם חכירות של בשר ושל יין... כדי לחיות בשלום ולהמנע ממריבות רבות שנולדו בענין המסים". השווה י. בער: תולדות היהודים בספרד הנוצרית, ת"א תש"ח, ע' 460, 464—465. נוסח התקנות, F. Baer: Die Juden in christlichen Spanien, Vol. I/2, No. 287, pp. 280—298.

(30) התעודה שנזכרה לעיל בהערה 22.

(31) אומדן זה מתאשר ממקור אחר. בשנת 1790/91, שעה שהכנסות הקהל היו בהשגחתו של נציג האוצר, נגבו משחיטת גסות 28.964 זהובים פולניים ונשחטו 2228 בהמות, ו"א למעלה מ-40 ראש לשבוע. המספרים משנת 1790/1, לפי ספרו של י. קלויזנר: תולדות הקהילה העברית בוויילנא, ע' 215—216.

(32) בקובלנא נזכרה גם הכנסה ממינוי השוחטים, אך לא צויין שיעורה של הכנסה זו.

לפי פירוט של הכנסות הקהילה, שרשמה וועדת האוצר בשנים 1786/7 הכניסה הקראפקי מבשר (בלי עורות) במשך 15 חדשים 32.289 זה' מתוך 100.879 זה' כלל ההכנסות (לרבות עורות), היינו כ-32

להודות עליהן בפני ועדה חיצונית), הרי אנו רואים שהמסים מבשר, על סוגיהם השונים, היו עשויים לכסות את כל ההוצאות של התקציב הרגיל, הגלוי, של קהילת ווילנא ואף להותיר ממנו³³.

מצב בדומה לכך אנו מוצאים למשל גם בקהילת דובנא, אחת הקהילות הראשיות בוולין. מתוך מספר רשימות בפנקס הקהל אפשר לעמוד על התפתחות הקראפקי מבשר והשחיטה מאמצע המאה הי"ח ועד סופה. בשנת תק"ג החליט הקהל בדובנא כי "כל מי שיקנה בשר באטליו מחויב לסלק טפל א' מכל זהב"³⁴. לאחר ארבע שנים, בשנת תק"ז, מחליטים מנהיגי הקהל "לחדש נתינה בשנה זו מקוני בשר שחוט באטליו מכל זהב 3 גדולים" (ואז הוכפל גם שכר השחיטה)³⁵. במשך ארבע שנים עלה המס מאחד למאה ממחיר הבשר עד לאחד מעשרה! המס הוסיף ועלה בהתמדה עד סוף המאה הי"ח. בשנת תקנ"ג התחייבו שוכרי "הטקסי ז"ץ" לשלם לקהל 53.020 זה' לשנה (סכום עצום) ואז נקבע מחיר הבשר "פריידיקש" זהוב אחד ו-8 ג'ד' לאוקי — מזה 20 ג'ד' לקצב ואילו לקורבקה 18 ג'ד', שהם 47.6% ממחירו של הבשר³⁶.

שיעורו של המס עולה ככל שעולה ערכו בהכנסות הקהל. בשנת תק"ג נועד לצרכי צדקה בלבד ואילו בתק"ז — כבר נועד לפרעון חובות הקהל. בשנת תק"ג עוד הסתייג הקהל וציין "בשנה הבע"ל נעיינ בדבר אם לקיים הלאה או לבטל". המס לא בוטל: בשנת תק"ז נזקק לו הקהל כאמור לפרעון חובותיו ואילו בשנת תקנ"ג כבר שימש לכיסוי כלל תקציבו של הקהל. בחוזה עם החוכרים אף פורטו שיעורי תשלומיהם לזכות הקהל, המתחלקים כדלקמן:

מסים כלליים	18.000 זה'
חובות ורבית לאדונים שונים	24.760 זה'
לקהל במזומנים	7.058 זה'
תשלומים שונים לפי פקודת הקהל	3.202 זה'
ס"ה	53.020 זה'

אחוז למאה. (קלויזנר שם, ע' 204—205). אם ניקח בחשבון העלמת הכנסות ע"י הקהל והשכרת הכנסות מסוימות לשנים מספר, שדמיהן שולמו קודם לכן, הרי מתקרבים הנתונים של הוועדה לשיעור שנוכר בתלונה. יש מקום לשער, שהמתלוננים השיגו את המספרים ממקור פנימי בקהל. תיאור המצב בספרו של י. קלויזנר, וילנא בתקופת הגאון, עשוי לחזק השערה כזאת.

(33) שם, ע' 205.

(34) דובנא רבתי, ע' 52. — גם קודם לכן היתה לקהל בדובנא הכנסה מממכר הבשר. בתקנות הקהל משנת תע"ז מופקעים הקצבים, במידה שאין להם "משא ומתן זולת מחי' קצבות", מהערכת השמאים. בהמשך התקנות, נזכר הסכם מיוחד בענייני טקסי בין הקהל לבין החבורה זובאי צדק. (י. א. לעוויטאץ, דער פנקס פון דובנער קהל, היסטארישע שריפטן פון ייווא 11, עמ' 92, סי' קי"ג).

בשנת תק"ב מכריו קהל דובנא חרם על בשר משהיטת חוץ, מאחר ש"רבו המתפרצים להתרופף עמוד דיננו גם מצילים ממש וטקסי ומביאים בשר שחוט חוץ מקהלתנו. ... הרי הבשר נבילה והכלים טריפה ועונש יענש בענשים" (שם, ע' 51).

(35) שם, ע' 7.

(36) החוזה עם חוכרי הטאקסי על בשר, שם, ע' 139—141. אוקי = oko משקל השווה לשלוש ליברות.

הדעת נותנת שההכנסה של קהילת דובנא ממס הבשר בלבד הספיקה לא רק לכיסוי ההוצאות של הקהל, אלא אף הכניסה ריוח הגון לחוכרים.

תקנות מדינת ליטא וקהילת דובנא לא זו בלבד שהן מאשרות את דבריו של פ. מאריק על התפתחותם של מסי הקראפקי במאה הי"ח, אלא אף מסבירות את הסיבות להתפתחותם ולגידול ערכם בתקציבי הקהל. ואילו על סמך העיון בתקציבים של ווילנא ודובנא מותר לומר, כי דבריו של מאריק על הקראפקי בכלל חלים על הקראפקי של בשר, הנעשית ברבע האחרון של המאה הי"ח מקור עיקרי להכנסות הקהילה.³⁷

חשיבותם של מסי הבשר מוסיפה לעלות עם חלוקת פולין ברבע האחרון של המאה הי"ח ולאחר מכן בתחילת המאה הי"ט. במרוצת הזמן ניסו השלטונות החדשים בשטחים השונים של פולין להפוך את מסי הבשר למס היהודי העיקרי לאוצר המדינה.

החל בשנת 1789 עד 1848 גבתה הממשלה האוסטרית בגליציה את המס מבשר כשר, יחד עם מס הנרות, בתורת מס יהודי. מס זה נקבע לאחר שהשלטונות ראו בו מקור הכנסה יותר בטוח משאר המסים היהודיים, שניסו לגבותם בגליציה. ממס הנרות נפטרו 4.000 משפחות עניות ולעוד 11.000 משפחות ניתנו הנחות ואילו ממס הבשר נפטרו רק היהודים המשרתים בצבא והעוסקים בעבודת אדמה, שמספרם היה זעום. האוסטרים הפקיעו את גבית מסי הבשר והנרות מידי הקהל ומסרוה לחוכרים. כדי שלא לפגוע בהכנסות מהמסים הללו, הוטל ע"י השלטונות פיקוח ישיר וחמור על פעילותו הפיסקאלית של הקהל. במיוחד נאסרו הוספות כל שהן מטעם הקהל על המסים, שנגבו ע"י השלטונות מהשחיטה והבשר.³⁸

תחת השלטון הפרוסי, בנסיכות ווארשה (מ'1809) ואחר כך בפולין הקונגרסאית היו מסי הבשר למס יהודי קבוע לאוצר המדינה; בגבייתו השתתפו חוכרים מיוחדים יחד עם הקהל.³⁹

37) על כלליותו של תהליך זה יעיד שיעורם האחוזי של ההכנסות מבשר ומשחיטה מכלל ההכנסות של קהילות אחדות במאה הי"ח, במידה שניתן לקבעו, לפי התקציבים שהובאו במאמרו הגרמני של ד. וויינריב (עין הערה 26), הרי היא:

32.2 %	1748 ביאלא פודל.
10.8 %	1757 ריישא
39.8 %	1759/60 מזריטש
37.7 %	1760/61 — " —
38.4 %	1774 פוזנא

Stoeger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft, (38 Lemberg 1833. במיוחד בחלק השני ע' 81—95, 103, 166. — יש עניין מבחינה זו ביחס המיוחד שגילו השל-טונות בגאליציה אל ראש המשכילים יוסף פרל, שהיה מסור להם בלב ונפש. ניתנה לו הרשות, שהיא יחידה במינה, לגבות במספר קהילות בסביבות טרנופול תוספת מיוחדת משחיטת גסות ודקות להחזקת בית הספר, שייסד (שם, ע' 131). פנייתם של משכילי ברוד בבקשה דומה נדחתה ופתיחת בית הספר בעיר זו נתעכבה, כנראה מחוסר הכנסה בטוחה (שם, ע' 135, וגם נ. מ. גלבר: תולדות יהודי ברודי, ירושלים תשט"ו, ע' 239—246).

39) ב'1799 קבעו השלטונות הפרוסיים Nahrungssteuer, שהפך ב'1800 למס מבשר כשר. היהודים

בשטחים שסופחו לרוסיה המשיך הקהל עד 1844 בגביית המסים היהודיים ומס הבשר היווה כמקורם סעיף עיקרי בתקציבו של הקהל. ולא בכדי נאסרה במפורש בחוקה של 1804 (המטילה על הקהל את האחריות לגביית המסים לשלטונות) הכרזת חרם על בשר כשר⁴⁰.

כללו של דבר: אספקת הבשר הכשר, שהיתה אחד התפקידים הראשונים של הציבור היהודי, התפתחה בפולין החל מאמצע המאה הי"ח למקור ההכנסה העיקרי של הקהל. כל אימת שגביית המסים עוברת לידי השלטון של המדינה מתחיל גם הוא להטיל את עיקר המס, שחל על התושבים היהודיים, על הבשר הכשר⁴¹. כך נתווסף, איפוא לשחיטה הכשרה הגורם הפיסקאלי, תחילה בידי הקהל ואח"כ בידי שלטון המדינה, המנצל את זיקתו של היהודי לשחיטה כשירה, כדי להפיק ממנו הכנסה סדירה. ואם הפיקוח על השוחטים היה מכוון תחילה רק לכשרותו של הבשר, הרי הוא הופך בנסיבות אלה אמצעי לגבייה מתוקנת של המסים, הקשורים בשחיטה. תפקיד השוחט, הממונה מטעם הקהל, עולה בחשיבותו, מכיוון שדרכו נכנסים כספים רבים לקופת הקהל. לפעמים הוא משמש אף גובה המסים ושכרו הוא בעצם רק אחוז מסוים של הכנסת הקהל מהשחיטה⁴². מכאן מובנת גם המלחמה נגד השוחטים הרבים ביישובים ובכפרים שלא היו ממונים

בווארשה חייבים היו לשלם אותה שנה 210.006 ז'ז'. H. Nussbaum: Szkice Historyczne z życia Żydów w Warszawie, Warszawa 1881 pp. 41 44.

ב־1809 קיבל הסיים הפולני חוק, המטיל על היהודים מס על בשר כשר; בשנת 1809/10 שילמו יהודי ווארשה — 1.482.521 ז'ז' ובשנת 1810/11 — 2.165.213 ז'ז' A. Eisenbach: Ludność żydowska w Warszawie według spisu 1810 r, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, No. 13—14 (1955), p. 75.

חומר רב על בעיה זו הובא גם בפרסומי האחרים של א. אייזנבאך: די צענטראלע רעפערענצענטאנץ־ארגאנען פון די יידן אין ווארשעווער פירשטנטום, בלעטער פאר געשיכטע 11, ווארשע 1938, ע' 33—88; דאקומענטן צו דער געשיכטע פון די רעפערענצענטאנץ־וועדים און געפלאנטע צענטראלע וועדים אין ווארשע־ווער פירשטנטום, שם, ע' 127—149.

היהודים בפולין הקונגרסאית שילמו ב־1815 לקופת האוצר, בתורת מסים מבשר כשר, 228.000 רובלים (י. הסן, שם ע' 61).

(40) מבחינה כללית השווה את ספרו הנ"ל של י. הסן, וכן בספרו הנ"ל של לויטץ, ע' 46—47. החוקה

מ־1804, סעיף 59 ב־ B. O. Леванда: Полный хронологический сборник законов и положений касающихся Евреев, С.-п-г 1874.

(41) כדאי לציין שהפקעת גבייתו של המס מרשות הקהל בגליציה רופפה שם את האוטונומיה היהודית ואילו ברוסיה, בה הטיל השלטון על הקהל את האחריות לגביית המס (ולאחר מכן גם להספקת מגויסים לצבא) — חיוק הדבר את מוסדות הקהל עד לפירוקו ב־1844. אף ביטול הקהל ברוסיה באותה שנה לא שינה במדה רבה את מעמדו של ארגון האוטונומיה היהודית, כיון שהשלטון המשיך להטיל עליו, בצורות שונות, את האחריות בעד כלל היהודים.

(42) על תפקידו של השוחט במערכת הפיסקאלית של הקהל מספרות באופן מפורט תקנות קהילת וולודבה משנת תק"ע (ד. וויגריב, תעודות לתולדות הקהילות היהודיות בפולין, גיריורק תשי"א, ע' רל"ה—רל"ח). השווה כמו כן להלן על נוסחי השבועה המיוחדים לשוחטים במינסק. בקשר לכך, כדאי להזכיר את דעתו של ה. נוסבאום, הטוען כי חלקו של הקהל בגביית מסי הבשר הביא להקלות בהכשרת הבהמות השחוטות, שלא לגרום הפסדים לנוגעים בדבר. השוחטים מטעם הקהל היו נוטים, לפי דבריו, להכשיר את הבשר במקרה של ספק (שם, ע' 44—43).

מטעם הקהל ושבשר משחיתתם היה מוברח להקילות והקהל היה אוסרו בחרם כ"שחיתת חוץ"⁴³.
ג.

הצד הפיסקאלי של השחיטה מאיר את בעית הפיקוח על השחיטה ביישובים באור חדש וחריף. קרוב לוודאי שהתערבות החסידים בענייני השחיטה באה בעיקר בגלל מיעוט הפיקוח על השוחטים ביישובים הקטנים ובכפרים, שלא היו מוחזקים בקיאים בהלכות שחיטה. ומאידך, ההתנגדות לשחיטה החסידית באה בעיקר מן הקהל והשוחטים שלו, שלא רצו לסבול שום הפרעה בתחום זה, אשר חשיבותו עוד גדלה בזמן עלייתה של תנועת החסידות.

יראים המחמירים "במה שהעולם אינם נוהגים לבדוק בעצמם את החלפים, מחשש כשלון באכילת טריפות. השל"ה למשל חשד בבשר שמביאים "מיישוב העיר ואגפיה", אף כי היה שם שוחט "שקיבלוהו בני היישוב ההוא". אף הוא מספר על "פרוש" אחד "שלא אכל בשר, אם לא שחט בעצמו"; אותו פרוש בדק פעם סכיננו של שוחט "בעיר גדולה, שהיא עיר ואם בישראל" ומצא בה פגימה לאחר שהשוחט בדק אותה וחזר ובדק ולא מצא דבר. "לכן לא לחנם — הוא כותב — היה המנהג של חכמי התלמוד לבדוק הסכין דווקא בעצמם ובכבודם ולא להאמין לשום טבח אף שהוא ירא שמים". ואף חכמי ירושלים בזמנו של השל"ה הקפידו על כך, לפי דבריו, הקפדה יתירה⁴⁴.

יש לשער שמנהג זה היה רווח בין היראים בכל תפוצות ישראל ובפרט נזהרו העוברים בדרכים, לאכול משחיתתם של שוחטים, אשר לא עמדו על טיבם מקרוב. כך נהג למשל החיד"א במסעי; הוא מספר שבדק סכיננו של שוחט אחד וסירב לאכול משחיתתו של שוחט אחר, לאחר שתהה על קנקנו⁴⁵. ובדומה לכך אנו מוצאים אף אצל משכילים מהדור הראשון. אליהו מורפורגו, שישב בעיר האיטלקית גרודיסקה, שהיתה שייכת לאוסטריה, גילה דעתו באגרת על חינוך נערים, כי "טוב לנסות הנערים בבדיקת הסכין" בימי חרפם, "כי בזמנים הללו למלאכה או לסחורה ישוטטו מעיר לעיר או בכפרים"⁴⁶.

לא ייפלא איפוא שבדיקה אישית של הסכין היתה נהוגה ומקובלת בין המגידיים הנוודים, אשר כידוע רב היה חלקם בהפצת החסידות בראשיתה⁴⁷. אנשי מעשה אלה נהגו להזהר, שמא ייכשלו במאכלות אסורים והיו בודקים את סכיני השוחטים בכל מקום, שנודמן להם לאכול

(43) ראה לעיל על דובנא, ולהלן — מינסק. מתוך כך אפשר גם להבין את עמדת הקהל בוויילנא למינני השוחטים בשניפשוך ובאנטוקול. הקהל היה מעוניין בפיקוח מלא, באמצעות אנשיו, על השחיטה בסביבותיו, כדי שלא תתקפה הכנסתו. יותר מאשר בשנת ת"ם הקפידו על כך קהל וויילנא באמצע המאה הי"ח, משתפשו המסים האלה מקום מרכזי בתקציבו.

(44) שני לוחות הברית, ד"א תנ"ה, דף ע"ד, ע"ב.

(45) ספר מעגל טוב השלם, מקיצי גרדמים, ירושלים תרצ"ד, ע' 104, 109.

(46) ראה ש. אסף: מקורות לתולדות החינוך בישראל, כרך ב', ע' דכ"ז.

(47) ב. דינור, שם ע' 141 וכן י. ווייס: ראשית צמיחתה של הדרך החסידית, רבעון "ציון" שנה ט"ז, ע' 49.

וראיה לציון העובדה שראשי הלוחמים נגד החסידים היו אף הם מגידיים, אולם בעלי משרות קבועות בקהילות. כגון ר' ישראל לייבל המגיד מסלוצק, ר' יעקב קראנץ המגיד מדובנא, ור' דוד המגיד ממאקוב וגם ר' יעקב ישראל המגיד מקרעמניץ.

שם. מעידים על כך כמה ספורים וקטעי סיפורים ב"שבחי הבעש"ט", המתייחסים עוד לתקופה שלפני התגלותו.

ר' דוד מ"מ ממיקולייב ביקר אצל הבעש"ט עוד לפני התגלותו ועד שהסב לשולחנו בדק את כשרות הסכין, שבה שחט הבעש"ט. יושבי הכפרים היו רגילים כנראה ליחס חשדני כזה מצד "כלי קודש", המתאכסנים אצלם; אשת הבעש"ט היא שהציעה לר' דוד לבדוק את הסכין לפני האכילה⁴⁸.

מתוך סיפורים אחרים ב"שבחי הבעש"ט" ניתן לראות, שבדיקת הסכינים היתה בחבורת הבעש"ט למנהג של קבע. כך נהג ר' יודל מטשודנוב, קרובו של ר' נחמן מקוסוב: "הוא לא אוכל מחמת שלא בדק סכין"⁴⁹. ר' דוד פורקעס הקפיד אף יותר מהבעש"ט ולא אכל בלא שיבדוק את הסכין אף לאחר שהבעש"ט עצמו "הביט בהם (בעופות השחוטות) ואמר שיאכל"⁵⁰. בסיפורים הללו, המתייחסים לראשיתה של החסידות בולטת הדאגה האינדיבידואלית של החסיד לכשרות מאכלו שלו. אין כאן עדיין משום פעולה חברתית, העלולה לפגוע בסדרי השלטון הפנימי, אם כי גם מנהג זה לא היה לרוחו של הקהל⁵¹.

המיפנה בא בזמן שאין אלה מסתפקים עוד בדאגתם לכשרות מאכלם הם ובפרישתם שלהם ממאכל מפוקפק, אלא מתחילים לדאוג לענייני השחיטה ולהתערב בהם לצורך הרבים. האגדה החסידית, — מבלי לחוש למיפנה העקרוני שבדבר — קושרת גם את ההתערבות בענייני השחיטה של הכלל בשמו של הבעש"ט: כשביקר בסלוצק אמר לפני הסעודה "שצריך לראות הסכין". ואכן מי שרשם את שבחיו של הבעש"ט היטיב להעריך צעד זה כראוי: "ולאנשי העיר חרה עד מאוד, איך מלאו לבו לראות הסכין אצל השוחט דמתא. ובפרט בקהילה גדולה"⁵². התערבותו של

(48) "שבחי הבעש"ט", מהדורת הורודצקי, עמ' ג"ד. שם, ר' דוד מקאלאמי, אולם איש בשם זה אינו ידוע ממקור אחר (מלבד "ספר הדורות החדש" ו"שם הגדולים החדש", המסתמכים כנראה על "שבחי הבעש"ט" בלבד). בתרגום לאירישי בדפוס אוסטרא, שנדפס גם הוא בתקע"ו, בתחילת פרק ט"ו, תוקן שם המקום למיקאליוב. ואמנם חסיד בשם דוד ממקום זה מופיע גם במקורות אחרים — השווה למשל "דרך אמת" לר' פייביש מזבאראז: "שמעתי מזקן אחד ישיש תוארו כמלאך אלהים תלמיד מובהק של הבעש"ט ושמו ר' דוד ממיקאליוב ושבתי עמו בהיותו אצל מחו' [תני] בק"ק טשארני אוסטרא" ... (דפוס ווארשא 1889, ע' 31). על הצדיק מטשארני אוסטרא ראה להלן.

על דרך השימוש ב"שבחי הבעש"ט" ובספרות האגיוגרפית בכלל העיר כבר ב. דינור (שם, ע' 91). לצערנו עוד לא נעשה המחקר המקיף, שיפתח את האפשרות לשימוש מדויק במקורות הללו כמקורות היסטוריים, אולם אין ספק, ש"שבחי הבעש"ט" הוא מקור ראשון במעלה ומהימן מבחינות הרבה לבירור בעיות ראשיתה של החסידות. ומכל מקום בענייני השחיטה החסידית הבטחון לשימוש במקורות הללו גדל בהרבה, שכן לגבי השחיטה אין כל חשש של חדירת מוטיבים האגיוגרפיים מקובלים, הן דרך השפעות חיצוניות והן מן ההאגיוגרפיה היהודית הקדומה יותר, כי בעיה זו אופיינית לחסידות לבדה.

(49) שם, ע' קי"ז.

(50) שם, ע' קכ"ז.

(51) בחרם תקל"ב של קהל ברוד נאמר: "ווען איין אורח וועט קומען לקהלתנו וועט ניט וועלין עסין משחיטת השוחטים הקבועים בעיר... מוז דער בעל הבית מודיע זיין להנגיד הפרנס חודש להדוף ולגרש את האיש מן העיר". "העבר", ע' 15.

(52) שבחי הבעש"ט, ע' קל"ג.

הבעש"ט בענייני שחיטה, עד כמה שמצאה ביטוי ב"שבחי הבעש"ט", היא התערבות בבעיות השחיטה של הכלל ולא דאגה לעצמו. הוא מודיע לרב דק"ק ביטשוב, כי השוחט מאכילו טריפות במזיד, כי הוא מכת ש"ץ ופוגם את הסכין בכוונה תחילה⁵³. בקהלה אחרת מתוודה "השוחט דמתא" בפני הבעש"ט, כי מעולם לא "בדק שום ריאה"⁵⁴. למלקט של "שבחי הבעש"ט" גם מסורות משפחתיות משלו על התערבותו של הבעש"ט בענייני השחיטה. חמיו אלכסנדר, שהיה סופרו של הבעש"ט, נתמנה על ידו לשוחט בנסיבות הללו: "והמגיד מישרים דק"ק הנ"ל [שדה לבן] היה מפורסם ושמו ר' אברהם פודליסקער. צדיק גדול ומפורסם. פ"א לא הוטב בעיניהם שום סכין לשחיטה, ושלחו אחר כמה שוחטים מכמה קהילות ולא יכלו להעמיד להם סכין שיוטב בעיניהם. פ"א בא הבעש"ט להם, ואמר חביב עלינו האורח עד מאוד, אבל אין לנו במה לכבדו. וסיפרו לו המאורע. ואמר שהוא יעמיד להם סכין, והעמיד סכין והוטב בעיניהם. ושחטו ואכלו והבטיח לשלוח להם שוחט, ושלח להם את חמי ז"ל ונתעשר שם"⁵⁵. הבעש"ט מעביר שוחט בק"ק קאמינקא ממשרתו, מפני שהוא מחמיר יתר על המדה⁵⁶. גם בעל התולדות העביר שוחט, "שהיה קל מאוד ושיכור"⁵⁷. בהליכותיו בענייני שחיטה, כבשאר הליכותיו, נהג הבעש"ט כבעל סמכות שלא מעלמא הדין. וכך אנו שומעים בקשר לשוחט בקאמינקא — כי "שמע כרוז (מן השמים) להעביר השוחט דק"ק הנ"ל".

הידיעות שב"שבחי הבעש"ט" על ענייני השחיטה עשויות ללמדנו, משום מה לא נחה דעת מנהיגיהם של החסידים מן השוחטים הרגילים בקהילות. בראש וראשונה: סכיניהם אינן מועמדות כהלכה. נוסף על כך יש שוחטים המחמירים יתר על המדה ולעומת זאת יש מהם שאף אינם בודקים את הריאה. ניתנת הדעת על התנהגותם האישית של השוחטים שאינה הוגנת, ("קל-ראש ושיכור") ומדובר גם על אנשים מכת ש"ץ, המצויים בין השוחטים. התערבותם של מנהיגי החסידות מהדור הראשון בענייני השחיטה גררה התנגשות גלויה או סמויה גם עם קצבים ובעלי טאקסי. החסידים עמדו לצדו של השוחט הנאמן עליהם, כאשר בא הלה לידי דין ודברים עם קצב⁵⁸ ב"שבחי הבעש"ט" נזכר גם חוכר מס' הבשר האוסר הוא עצמו על מ"מ חסידי שהוזמן ע"י קהל לבוא לקהלתו⁵⁹.

מתאימות המסורות על ענייני השחיטה שב"שבחי הבעש"ט" בכללן ובפרטיהן לדברי

(53) שם, ע' קכ"ז. ואולי צ"ל "ביטשוטש" = בוטשאטש, הידועה כמקום ישיבתם של שבתאים. השווה ג. שלום, התנועה השבתאית בפולין... שם, ע' 60.

(54) שם, ע' קכ"ח.

(55) שם, ע' ק"ט. ועיין גם ע' נ"א—נ"ב. מסופר שם, כי שימש שוחט בעוד קהילות הרבה, לפי המלצתו של הבעש"ט. על בקיאותו של הבעש"ט עצמו בהעמדת סכין ובדיני שחיטה ניתן ללמוד גם מהספור, שהוא עצמו נהג לגסוע "דרך כפרים" לשחוט לקראת החגים (שם, ע' נ"ה).

(56) שם, ע' קכ"ו. על משמעות ההתנגדות להחמרה יתירה נתעכב עוד להלן.

(57) שם, שם.

(58) שם, ע' צ"ד.

(59) שם, ע' צ'. נראה שזוהי העדות הספרותית הראשונה לבעל טאקסי אלם. לאחר מכן הופך המוטיב הזה מטבע קבוע בספרות המשכילית בעברית ובאידיש. השווה למשל את "גילגול הנפש" לערטער ואת המחזה "די טאקסע" של ממו"ס.

התקנות של ועד ליטא וועד מעהרין. אלא שניכר מהן גם המצב המיוחד בפודוליה, מחמת המשבר של הופעת הפראנקיסטים. המסורות מבליטות היטב את מנהגם של יראי-חטא לבדוק סכינים של שחיטה וכן גם את המעבר מהקפדה אישית על כך עד לדאגה לציבור כולו. אולם בתוך המסורות הללו וכן גם במסורות אחרות הקשורות בשמו של הבעש"ט, אין עדיין זכר ל"סכינים המלוטשים", שנעשו לאחר מכן שם נרדף לשחיטה החסידית והמהווים את עיקר חידושם של החסידים בעניין זה.

ד.

נדמה, שיש מקום לשער, כי החידוש ה"טכני" שב"סכינים המלוטשים" ואף ביסוסו הרעיוני, מקורם אינו בתקופתו של הבעש"ט, אלא בבית מדרשו של המגיד ממזריץ. כמה וכמה עדויות ומסורות מוליכות אותנו לכך. ידועה התענינותו של ר' דב-בער ממזריץ בבעית השחיטה; אף נשמר כתב קבלה לשוחט, חתום בידי מגיד מישרים זה⁶⁰. הזכר הראשון ל"גישליפינה חלפים" ולהתנגדות להם מופיע בשנת תקל"ב בכרוז של קהל ברוד, 12 שנה אחרי מותו של הבעש"ט וסמוך למותו של המגיד הגדול, כאשר כבר נתפשטה השפעת תלמידיו, מפיצי ה"סכינים המלוטשים".

אמנם המסורת החב"דית יודעת לספר, כי "רש"ז הוא שתיקן שהסכינים של שחיטה יהיו מלוטשים דווקא"⁶¹, אך בצאת החרם של ברוד היה ר' שניאור זלמן צעיר לימים עדיין ואין הדעת נותנת, שכבר היה בר סמכא לתקן ולהפיץ חידוש זה, שעורר את רוגזם של מכריזי החרם. הרי גם לפי דבריו שלו, היו סכינים אלה נהוגים קודם לכן במקומות שונים. כך הוא מספר לאנשים בקהלה אחת, באגרת שנכתבה אחרי תקס"ג: "והרי בכל מדינות אוקריינא ופולין קטן ופאדאלייט ורוב מדינות וואלין אוכלים מסכינים מלוטשים וגם בדובנא רבתי שאינם מאנ"ש כלל וכן באוסטריה וקרעמיניץ ולוצק ושאר קהלות גדולות שאינם מאנ"ש כלל וגם באה"ק תובב"א ורבים מהספרדים". יוצא שחידוש זה היה ידוע כנראה לפני היותו מנהיג והגיע לפולין והתפשט תחילה במחוזות הדרומיים דוקא⁶². מכל מקום, אפילו לא הוא שתיקן את ה"סכינים המלוטשים",

60 מרקוס: "החסידות", ת"א תשי"ד, ע' 61. אמנם שם, ע' 12 מסופר שהבעש"ט הוא שהמציא את השחת הסכינים. אבל המחבר אינו מביא סימוכין לדבריו ויש מקום לפקפק באמינות המסורת הזאת (השווה ביקורתו של ג. שלום, ב"בחינות", מס' 7).

61 הילמאן: בית רבי, ע' 32.

62 שם, ע' 79. בעית מקורם של "הסכינים המלוטשים" צריכה עיון מיוחד, שאין כאן מקומו. דרך אגב כדאי להעיר, כי בשל עניין השחיטה הוטל בשעתו פירוד גם בין החסידים וספרדים בארץ. לפי המסופר במכתב של אחד החסידים, משנת תקמ"ד, הוכרח ר' מנחם מנדל מוויטבסק להעתיק את מושבו לטבריה, מפני שסירב לאכול משחיטתו של הפקיד הספרדי בצפת (א. י. בראור: לקורות ישוב החסידים בא"י, ירושלים תרפ"ד, ע' ג'—א). לא ברור מתוך המכתב אם השוחט עצמו לא היה כשר בעיניו של ר' מנחם מנדל או סכיניו של השוחט, שלא היה מלוטש, כשל "רבים מן הספרדים" (רש"ז). על כל פנים נראה מתוך המכתב שהמחלוקת נוסבה לא על השחיטה בלבד, שכן עשה ר' מנדל לאחר זמן (בטבריה) גם מנין מיוחד לעצמו, (אעפ"י שהחסידים לא נבדלו מן הספרדים בנוסח התפילה), אף ניסה לקבל חסות ישירה מן הפחה בעכו. על כל פנים ראוי לציון, שהרקע למחלוקת בארץ היה דומה לזה שבפולין: שחיטה מיוחדת, מנין מיוחד.

הרי בשולחן הערוך של הרב אפשר למצוא ביסוס הלכתי למנהג זה⁶³. עד כמה שעלתה בידי לברר, הרי הוא היחידי מבין מנהיגי החסידות בתקופת המחלוקת על השחיטה, שדן בכך מבחינת ההלכה.

והרי עיקר דבריו: לפי הדין צריכה סכין של שחיטה להיות גם חדה וגם חלקה. אולם "המומחים משחיזין הסכין להיות חדה הרבה ואזי אינה חלקה כ"כ וטעמם ונימוקם עמם". "וצ"ל הסכין חלקה לגמרי וזה דבר הקשה להיות חלקה וגם חדה... ואף שימצאו שוחטים אומנים שיוכלו להשחיו, אף סכין שאינה מלוטשת להיות חד וחלקה, אך לאו כ"ע גמירי אומנות זו. וגם בכדי להשחיו כן הסכין, נצרך שהות מרובה ואין כל העתים שוות להשוחט. משא"כ במלוטשים קל הדבר להאומנים בלי שהות מרובה כלל".

לכאורה לא באה השחיטה החסידית כל עיקר אלא להקל על מלאכתו של השוחט, שלא יבוא לידי מכשול, אולם אין להתעלם מכך שהיה למעשה השחיטה גם צד מיסטי, הקשור בכוונות לתיקונן של נשמות, התלויות בבהמות ועופות.

האמונה בגלגולים היא כנראה מהקדומות במיסטיקה היהודית והיא גברה ונתפתחה במיוחד במאה ה"ט"ז והי"ז⁶⁴. על זיקתה של השחיטה לאמונה בגלגולים נמצא הרבה בספר "חסד לאברהם" לאברהם אזולאי (מקובל ארץ-ישראלי שנפטר באמצע הי"ז): הנשמות, בעיקר של חוטאים, מתגלגלות לשם תיקונן בדומם, בצומח ובבעלי חיים. אלו שנתגלגלו בבעלי חיים טהורים — הדרגה הגבוהה בסולם הגלגולים — יכולות לבוא על תיקונן ע"י שחיטה כשרה ואכילת הבשר ע"י צדיק. חשיבות מיוחדת נודעה לסכין השחיטה, שכל פגיומה בה, עלולה לקלקל את התיקון⁶⁵.

אמונות אלו, הקושרות את תיקון הנשמות בשחיטה כשרה, זכו כנראה להתפשטות רבה

(63) "תשובת שאלה נדון סכינים מלוטשים". נדפסה לראשונה ב"הלכות גדה ושחיטה" של הרב (קאפוטט, תקע"ד). שם היא נדפסה אחרי הדיון בדבר סמכותו של הקהל בעניין השוחטים ב"קונטרס האחרון". בהוצאה מאוחרת (יוזעפאו, 1875) באה תשובה זו בסוף הספר בתוך השו"ת של ש"ז אחרי שער מיוחד, ע' 4.

(64) על תורת הגלגולים בקבלה השווה: G. Sholem: Major Trends in Jewish Mysticism, N.Y., pp. 281—284, 1954, וכן הערך "גלגול נשמות ביהדות" של ג. שלום באנציקלופדיה העברית, כרך י', ע' 753—757. במאמר זה לא מדובר על תקון הנשמות שנתגלגלו בבעלי-חיים וכן לא על אמונה זו בחסידות. (65) דבריו על הגלגולים ותיקונם: מעין שני, נהר מ"ז ("בסוד הקרבן והגלגול"), מעין חמישי, נהר י"ז ("סוד מיני גלגולים וסוד העגל"), נהר כ"ד ("בסוד הגלגול ופרטיו"), ונהר ל"ב ("בסוד השחיטה וה' דברים הפוסלים אותה").

והעיריני הפרופ' י. בער על מקור קדום יותר, שבו מצויים כבר האלמנטים העיקריים — גלגולים ותיקונם ע"י השחיטה ומכוח אכילת הבשר ע"י הצדיק: "ספר הפליאה" ח"א (פשמישל 1883, ס"ו ע"ב—ס"ז) וביתר הרחבה ב"ספר הקנה על המצוות" ח"ב (קראקא תרנ"ד, קכ"ט—קל"ג; הפרקים "סוד מי מותר באכילת בשר", "סוד השחיטה חיות ובהמות", "סוד מי הם האנשים הראויים לשחיטה", "סוד הסכין הראוי לשחיטה"). הדמיון הרב בכמה עניינים בפרשה זו בין דבריו של האלמוני בן המאה הי"ד, מחברים של הספרים הללו (השווה ג. שלום MTJM ע' 211, 400) לבין דעותיו של בעל "חסד לאברהם" מעיד אולי על זיקתו הישירה בבעיה זו לס' הפליאה והקנה.

ע"י ר' אליהו בן אברהם הכהן מאיזמיר בעל ספר "שבט מוסר". פרק ל"ו בספר זה, שנדפס במהדורות רבות ותורגם ללאדינו ולאידיש, מוקדש כולו לשחיטה ולסודותיה. הוא מייעץ לשוחט לכוון כוונה מיוחדת ולהתפלל תפלה מיוחדת לגאולת הנשמות המגולגלות: "ואעפ"י שאיני כדאי והגון שתתקן על ידי קיום דבריך, שאני מקיים לברך ולשחוט בסכין מתוקן יתקן אותה, להוציאה מכאן, אם ישנה, ולהחזירה למדרגת אדם כבתחלה, כי אינך חפץ במות הרשע מיתה תכליתית, כי אם לבקש לה תיקון לטהר אותה עד ישוב לעובדך ולקיים תורה ומצוות"⁶⁶. בהמשך דבריו הוא מתרעם על כך ש"בדור הזה יש ויש הרבה מעמי הארצות, שנותנין להם קבלה אע"פ שהם עמי הארצים גמורים וקלי דעת שאין בהם יראת שמים כלל". הוא מדגיש במיוחד: "והסכין צריך להיות חד וחלק, וזה על פי הרוב אינו חלק אלא כמגע ראש השכולת" — דברים שגם ר' שניאור זלמן מלאדי הדגיש בשו"ת שלו. דבריו של בעל "שבט מוסר" מוסבים בעיקר על הצד המיסטי של השחיטה ועל תפקידו המיוחד של השוחט מבחינה זו. הוא דורש מן העוסק בעבודת קודש זו הרבה יותר מן הנדרש ב"יורה דעה": "ובהיות השוחט יראי אלהים, לבו יטהו לכוון כל זה ולתקן הנפש המגולגלת שם. ויתפלל להקב"ה: יהי רצון שיאכל בשר זה בדבר מצוה ובברכה כדי שישתלם תיקון הנפש, אם נתגלגלה בתוכה"⁶⁷.

אותה רוח חדור גם סיפור-מעשה על השוחט יצחק אייזיק מן הכפר זורביץ, שבפולין קטן, שנפטר, כנראה, סמוך לשנות השבעים של המאה הי"ח. ל"אברך" שבא ללמוד מפיו את מלאכת השחיטה הראה חזיון עונש מזעזע, שנענש שוחט אחד לאחר פטירתו: "על ראש הגג מלמעלה עומד איש אחד וסכין בידו ובה הוא חותך את צוארו, והדם הולך ושותת... כשנתמצה כל דמו, נזדקר האיש במלוא קומתו ונפל ארצה, ואחרי רגעים מספר הוא עומד שוב על הגג ושוחט את עצמו עוד פעם, וכן הדבר חוזר חלילה". כל זאת משום שהשו"ב קיבל בחייו "עבודת הקדש, שלא היה ראוי לה"⁶⁸.

(66) "שבט מוסר", מהדורת לובלין תרמ"ב, ע' 117. בעל "שבט מוסר" התעניין במיוחד בענייני הגילגולים ואסף עליהם חומר רב מכתביהם של מקובלים קדומים ומאוחרים בספרו "מדרש תלפיות". עיין ענף גלגול (במהדורת ווארשא תרל"ח, דפים ק"כ—קכ"ז), המהווה כעין אנתולוגיה על נושא זה. והשווה את הסיפור מתוך ספר החרדים שבראש הענף, הוא מביא דברים גם מ"חסד לאברהם". אמונה זו נזכרת גם בספר מוסר נפוץ שנתחבר בפולין גופא: "...שיאכל אדם בכוונה הוא מברך הנצוץ שבאותו בחינה והגלגול שבא בבהמה כיון שהשלימה זמנה וגשחטה שחיטה כשירה והשלימה כל מה שהיה לה לתקן באותה בחי' ועולה מב"ח למדבר..." (יסוד ושורש העבודה, שם, ע' קל"ב; והשווה על מחברו לעיל ע' 51—50).

(67) שם, ע' 118, 120.

(68) מתוך "קהל חסידים החדש", פשעמישל 1902, מובא לפי "ספר המעשיות" של מרדכי בן-יהזקאל, ת"א תרפ"ו, ע' ק"ו—ק"ט. שם המקום הוא זורביץ ולא דורביץ כפי שנאמר שם. והשווה על כתביו של שוחט זה בקשר למגיד מקרמניץ בסקירה, "לתולדות הישוב היהודי בקרמניץ", של ש. אטינגר וח. שמרוק, "פנקס קרמניץ", ת"א תשי"ד ע' 44—45. ויש להוסיף ולציין עוד ספר משלו: "יסוד יוסף על הלכות מילה", (חלק שני הליכות עולם), זאלקווא תק"ע.

כדאי לבדוק קשריו של שוחט זה עם החסידים (לפי הסיפור הכירו ר' אהרן מקארליץ) ועם המגיד מקרמניץ. וכדאי לעיין בכתביו גם בגלל הרמזים שמרמזו עליו יוסף פרל ב"בוהן צדיק". לפי מסורת שהיתה לבעל "שם הגדולים החדש" (אות א', סי' קמ"ב) הרי "רבינו הבעש"ט נסע אליו פ"א והמתיק סוד עמו".

האימה וההכרה המלאה בתפקידו המיסטי של השוחט מבצבצות מתוך דפי הספר החסידי "על הלכות השחיטה ובדיקות בדרך פרד"ס" בשם "פרקי נאזר". ואף עקבותיו מובילים לבית מדרשו של המגיד ממזריץ. חיברו ר' אליעזר "שו"ב דק' זיטומיר, כפי אשר קבל מרבו... זאב הלוי מזיטאמיר בע"מ ספר אור המאיר"⁶⁹, — תלמידו של ר' דוב בער. ר' אליעזר מסביר בהקדמתו, מה הניע אותו לחבר את הספר הזה: "וגמתי בלבי מוסכם חזק לחבר חיבור במחברת הקודש להיות לאות ולזכרון בעיני ולאנשים בגילי וכערכי, לבאר ולרמז בח' פרד"ס מענייני שחיטות ובדיקות, כי תורה היא וללמוד הוא צריך, דברים הנאמרים בהם. ויראת מאלהיך, והן המה דברים העומדי' ברומו של עולם ובני אדם מזלזלים בהם לעשות הלכות שחיטה ובדיקה רק באוכל להשיב נפש ותהי להם למחי' ולכלכלה ומאת ה' שכוח לוח לבם כי אל נאז"ר בגבורה. נוטריקון מלת נאז"ר — ז"בחי א"להים ר"וח נ"שברה. מהראוי זאת עיקר העולה על מוקדה מזבח זבחי צדק. אמנם לא כאלה בחרו להם רוב המצוים אצל שחיטה, כל מגמת נפשם רק לזבח זבחי היצה"ר..."⁷⁰.

הדרישה לראות בשחיטה "דברים העומדים ברומו של עולם" ובעוסק בה בעל שליחות מיוחדת היא פרי האמונה בתיקונים שהשוחט מתקן במלאכתו, אם הוא פועל מתוך הכרה מכוונת והוא ראוי למילוי תפקידו. כי: "השוחט צריך להיות ירא ה' מרבים, כי רבים הם תלויים עליו נפשות החיים והמתים והוא עתיד ליתן דין וחשבון בעד כולם. וטרם יקרב בחרבו הקשה לשחוט את הבהמה ידין דיני נפשות בעצמו לעשות תשובה בשלימות שלא ימצא בו בעצמו שום נדנוד חטא ועון ויאמר בלבו אם האדם חטא, בהמה מה חטאה... ואחר שתיקן א"ע יש לאל ידו לתקן אחרים".⁷¹

ספרו של השו"ב מזיטומיר מתחלק לשני חלקים — הלכות שחיטה והלכות טריפות. בדרך כלל הוא מפרש ברוח הקבלה את סעיפי השולחן ערוך כסידרם. מתוך דרשותיו ניכרת בקיאותו בנגלה ובנסתר ובמיוחד בתורות החסידית לפי המסורת של הבעש"ט והמגיד ממזריץ, ששמותיהם נזכרים בספר זה, לצדו של ר' וואלף מזיטומיר, פעמים רבות. הוא נותן דעתו במיוחד על בדיקת הסכין ונוקק לכך במקומות רבים בספר ומקדיש לזה אף פרקים מיוחדים.⁷² כמעט שאין בידינו מקורות על תהליך התפשטותם של ה"סכינים המלוטשים" בחבלים הדרומיים-מזרחיים של פולין. החסידות התפשטה שם במהירות רבה מבלי להיתקל בהתנגדות ממושכת לדרכיה ומנהגיה, ממילא לא הגיעו אלינו משם חרמות, שהם המקורות העיקריים, המגלים את דרכי החדירה של השחיטה החסידית כפי שהם ידועים מריסון ומליטא. אולם הידיעה היחידה שנשתמרה על כך, אף היא קשורה בשמו של אחד מתלמידיו של המגיד ממזריץ.

(69) הספר נדפס לראשונה בלובלין תרמ"ו, אולם כתיבתו נשלמה בתקס"ב (ראה עמוד 148 בחלק השני).

(70) שם, הקדמה ב', ע' 10.

(71) שם, ע' 12. מכאן גם ההתנגדות להחמרה יתירה בהכשרת הבשר, שלא לפגוע באפשרות התיקון.

והשווה על כך גם בגביית העדות על מגיד חסידי שהקל בהכשרת בהמה מטעם זה, דוכנוב ע' 445.

(72) הפרקים 83–91. כדאי לציין שהכיר את ספרו של ר' אברהם אזולאי "חסד לאברהם" והוא מביא ממנו דברים בעניין בדיקת הסכינים (שם, ע' 158). הספר "חסד לאברהם" נדפס אגב גם באלעקסניץ בשנת תקל"ח.

חיים מאלאגא, משכיל מבאר שבפודוליה, בן דורו של מנדל לפין ויוסף פרל, מספר שר' זאב' וואלף מטשארנאוסטרא היה אחד המפיצים העיקריים של ה"סכינים המלוטשים" בסביבה זו: "דער ר' וועלוויל האט אויך אפיינים גשלופנים שוחט קיין טשארני-אסטער צייגנומען. ראיז אפילו גאר איין ע"ה גיווען, דר קעגן אזור אבר אלופטיג מענטשיל גיוועזן; האט שון גאר גוט גוויסט פין דיא היינטיגע חכמות. האבן שון דא גימוזט אלע שוחטים פון דיא סביבות אהער קומן לערנין, נמצא האט מן שון נישט גידארפט אזו וויא פארציטן קבלה בייא דיא גדולים נעמן...".

"דער ר' וועלבייל האט אנגיהובן מיט דעם שוחט אוף דר מדינה ארום פארן בכדי טאמר טרעפט מן אן ערגיץ ניט אזו ארעחטין שוחט, וועט חלילה דער רבי נישט האבן צי עסין. אין ווידער אומידום דיא שוחטים דארפן בייא זיין שוחט איין הודעה נעמן"⁷³.

הפצת ה"סכינים המלוטשים" ו"חכמת הדור" בשחיטה מתוארת ע"י המשכיל הגליצאי כפעולה מאורגנת ומכוונת. מתוך הסיפור משתמעות גם כמה תופעות לוואי של פעולה זו. התערבות הצדיקים במינוי השוחטים דוחקת הצדה את ה"גדולים". ולעומת זאת עולה ערכה של "הודעה" מידי הצדיק או מידי שוחט שעומד לצדו ומלמד את הדרך החסידית בשחיטה⁷⁴.

73 פארודיה על סיפורי השבחים החסידיים בשם "גדולת ר' וואלף מטשארני אוסטרא", נדפסה בכרך של כתבי יוסף פרל באדיש, ייווא, ווילנא 1938, ע' 226—228. כל מגמתו של הסיפור היא להלעיג על המנהיג החסידי, דרכיו ומנהגיו — אף על פי כן אין גרעין הדברים מוטל בספק. ש. כץ (חיים מאלאגא: דער אמתר מחבר פון "גדולת ר' וואלף", ייווא-בלעטער, XIII, ע' 561—564) הוכיח על סמך רשימות מארכיונו של פרל, שהספור הוא פרי עטו של חיים מאלאגא ולא של יוסף פרל, כפי שהניחו קודם לכן. מכתב של חיים מאלאגא אל מנדל לפין פורסם ע"פ פ. פרידמן — "פון נאענטן עבר" I, ע' 264—265. לפי הסיפור של חיים מאלאגא היה ר' וואלף מטשארני אוסטרא ממקורביו של בעל התולדות (שם, ע' 221). הוא עלה לגדולה ופעל בפודוליה בשנות השבעים והשמונים של המאה הי"ח ונדחק משם כנראה באמצע שנות השמונים ע"י נכדיו של הבעש"ט — ר' ברוך ור' אפרים מסוילקוב. אולם לפי "שם הגדולים החדש" (אות ו, סימן ט') היה תלמידו של המגיד. הוא היה מחותנו של ר' משולם פייביש מזבריו (ראה הערה 44). בסוף ימיו עלה לא"י וישב בטבריה (ראה העתקת מכתבו מטבריה — בלי תאריך, שנדפסה ב"מעשיות ושיחות צדיקים". ווארשא 1898, ע' 70). על דרך דומה של הפצת השחיטה החסידית מספר מכתב משקלאוו משנת תקמ"ז: "...ר' אייזיק זאסלאווער (?) הסובב בכל גבולנו (רייסן) לחבורות מניינים של כת הנ"ל עם שוחט מובהק מיוחד לו... השוחט... בתער הנקרא גאלמעססער..." (דובנוב, שם, ע' 449).

74 באגרת של הרב משולם איגר מפרעשבורג לקהל לבוב משנת תקנ"ד הושם הדגש במיוחד על הצד הזה שבנהוג החסידי: "וק"ו בן בנו של ק"ו שלא יראה ולא ימצא החלפים המחוודים המלוטשים הנקראים גישליפן, ושלא ילך השוחט לשום אדם מהכת הנקראים חסידים ולהראות לו סכין שחיטה, ובפרט בשתי הקהלות תהלות ישראל (בלבוב היו שתי קהלות), אשר אין להרהר אחריהם, כ"א ברשיון הגאון מרא דאתרא או הפרנס חודש בחדשו... (דובנוב, שם, ע' 453).

הד למאבק זה של הרבנות נגד השוחטים החסידיים נשמע גם בדבריו החריפים של ר' יעקב יוסף: "ויתיצבו מלכי ארץ ורוונים שהם המנהיגים של הרב הנ"ל (...שמעמידן עפ"י השר שהארץ שלו...)". נוסדו יחד על ה' ועל משיחו, כי מיד יועצים עצות על ה' בעניין מאכלי אסורות להעביר שוחטים טובי ולהעמיד רעים, לפי רצונו וכיוצא בזה, לפי שראתה עיני" (תולדות יעקב יוסף, בהעלותך, מהדורת ווארשא תרמ"א, ע' 272). מסתבר מכך, שהרבנים ראו בדרכם של השוחטים החסידיים פגיעה בכבודם וסמכויותיהם. והשווה על כך עוד להלן בדברי על השוחט החסידי במינסק.

לפי סיפורו של מאלאגא, נעשים השוחטים החסידיים לתקיפים בכל העיירות בתורת נציגיו של המנהיג החסידי במקומותיהם. הם האוספים את הכספים בשביל ר' וואלף מעדת חסידי, המפוזרים על פני המדינה, בתיאם משמשים מקום מפגש לחסידים המקומיים ואכסניה לחסידים העוברים בדרכים. אין הם משלמים עוד לקהל תמורת זכות השחיטה, אלא מקבלים הוספות מקופת הקהל כיאה למעמד החדש, הכרוך בהוצאות מרובות (ג' סעודות וכו')⁷⁵. מפיצי השחיטה החסידית פעלו על ידי זה לביצורה של העדה החסידית המפוזרת על פני יישובים רבים באמצעות נציגיה הנאמנים — השוחטים החסידיים.

דרכה של החסידות בשחיטה מורכבת, איפוא, ממספר אלמנטים, המשלימים זה את זה: התערבותה בענייני השחיטה באה מצד אחד משום שלא היתה מתקנת כל צרכה מחמת מיעוט ההשגחה, ומן הצד האחר, משום שהחסידות — בפרט בזמנו של המגיד ממזריץ' — השתדלה לטעת בליבות השוחטים את ההכרה במשמעותה הנסתרת של השחיטה. הגשמת מטרותיה של החסידות בענייני השחיטה היתה קשורה לכן בהקפדה מיוחדת על טיבה של הסכין, שבה תלוי היה הנגלה והנסתר שבשחיטה, ועל אישיותו של השוחט, שביראתו ובהכרתו תלויים "נפשות החיים והמתים". ה"סכינים המלוטשים" ושוחט הנאמן לדרכי החסידות נעשו ע"י כך לעקרונות בעלי משמעות מיוחדת לחסידות, ובדרכי התפשטותה של החסידות נעשתה ההקפדה על עקרונות אלה חוק בל יעבור.

ה.

כלום התנגדו המתנגדים ל"סכינים המלוטשים", מפני שלא נמצאו כשרים מצד הדין? נראה הדבר שאף גדולי ההלכה ממתנגדי החסידות לא מצאו בהן שמץ של פסול. במכתבים ובחרמות מוילנא, בחתימתו של הגר"א, לא נזכרו "הסכינים המלוטשים" כל עיקר, לא בתקל"ב, לא בתקמ"א ולא בשנת תקנ"ז⁷⁶. רבה של בריסק ר' אברהם קצינלבוגן, אף מצא לנכון להדגיש, שבחרם משנת תקמ"א לא נזכר "שלא ישחטו שום דבר הטעון שחיטה בחלפים מלוטשים, וכמו כן נעדר האיסור הזה עוד במכתב דק' ווילנא בצירוף כבוד הגאון דשם"⁷⁷. הגאון, שהיה כה עקיב בהתנגדותו לחסידות, לא היה פוסט בוודאי על עניין זה, אילו ראה בכך חתיכה דאיסורא. והוא אף לא הגיב על דבריו המפורשים של האב"ד מבריסק. מותר אפוא לקבל את עדותו של ר' שניאור זלמן, ש"בהיות הרב הגאון מוהר"ח[יים] נ"י אבד"ק וואלאזין במדינתנו בשנת תקס"ג, שמעו מפיו כמה נגידי מדינתנו שאינן מאנ"ש כלל וכלל, שאמר בשם רבו מובהק הגאון החסיד המנוח ז"ל, שאין שום איסור כלל בשחיטת סכינים המלוטשים ע"פ הדין השנוי בגמרא ופוסקים..."⁷⁸.

(75) מאלאגא כנ"ל, ע' 227. גם ב"שבחי הבעש"ט" (ע' קמ"ז) צוין שחסידיים עוברי דרך היו מתאכנסים

אצל השוחט.

(76) השווה דובנוב: תולדות החסידות ע' 114—117, 143—146, 244—245, 247—248.

(77) שם, ע' 149, וכן ב-Chassidiana, "דביר" א', ע' 304—305.

(78) בית רבי, ע' 79. מ. שמוקלר: תולדות ר' חיים מוואלאזין, ע' 17, מביא מסורת זו לפי "בית

רבי" בלי הסתייגות. מרק (שם ע' 162) הוציא מכך מסקנה, שבתחילת המאה הי"ט שככה המחלוקת על השחיטה אך אין הדבר כן. משמעותם של דברי ר' חיים וואלאזין אינה אלא שהשחיטה החסידית מותרת

אין זאת אלא שעיקר ההתנגדות ל"הסכינים המלוטשים" באה מצד הקהל, שראה בשחיטה החסידית המיוחדת פתח לפרצות במערכת המסים. ואמנם מטעם הקהל וצירופיו יצאו החרמות והכרוזים בברוד בשנת תקל"ב ובמינסק בשנת תקנ"ז.⁷⁹

ולכן מובן, מדוע השתדל ר' שניאור זלמן ב"קונטרס האחרון" ובשו"ת שלו, לבסס מצד הדין את אי-תלותו של השוחט בקהל. לדברי הש"ע ש"טבח שלא הראה סכיניו לחכם מנדין אותו" הוסיף פירוש נרחב, שיש בו משום הסתייגות להוראה החלטית זו. והוא מסיים: "צריך להזהר ביותר האידנא שיהיו השוחטים ידועים ביראת שמים... או שיהיה ממונה עליהם איש אחר י"ש לבדוק סכינים לפני השחיטה וכן ראוי לנהוג בכ"מ"⁸⁰. כלומר, שוחט שהוא ירא שחיטתו כשירה אף בלא השגחה. אף לדברי הרמ"א: "שנהגו בקצת מקומות שאין אדם שו"ב לעצמו, אלא אותן הממונים מן הקהל" — העיר ש"ז: "אבל מדינא מותר לכ"א להיות שו"ב לעצמו ולמכור לאחרים רק שיהיה מוחזק בכשרות"⁸¹. משמעות עמדתו של ר' ש"ז מסתברת מתוך התשובות שלו, המגלות טפח ממאבק נגד השחיטה החסידית. כך הוא כותב בתשובה ח': "ואודות איסורי השוחטים שאסרו הקהל שחיטתן אין מקום לחוש"; ובתשובה ו' הוא מתיר חרם שהוטל ע"י רב הקהילה על שוחט שהשתמש ב"סכינים מלוטשים"⁸².

אעפ"י שר' ש"ז מרכך את דעותיו ע"י ציון ה"חשש מפני מחלוקת" (תשובה ח'), הרי חריפותו בולטת למדי ובייחוד לעומת דבריו של ר' אברהם דאנציג, פוסק ממחנה המתנגדים. בניגוד לרש"ז, קובע בעל "חכמת אדם" באותו הזמן בערך: "העובר על חרם שחיטתו כשרה. ומ"מ אם נתנו הקהל חרם שלא ישחוט אלא טבח ידוע ושחט אחר, אם היה יודע מן החרם ועבר במזיד ה"ז כחשוד על אותו דבר ולכן שחיטתו פסולה, אבל אם בשוגג מותר. ואפילו אם הקהל תקנו בלא חרם — אסור"⁸³. ונראה שכיוון במיוחד לשוחטים חסידיים, העלולים לעבור במזיד על חרם, או על תקנה של הקהל.

הדעות המנוגדות של ר' ש"ז ושל ר' אברהם דאנציג משקפות יפה את המצב בליטא ובמידת מה גם ברייסק. ר' אברהם דאנציג עומד לצדו של הקהל, שבו שלטו המתנגדים ור' ש"ז, שהשתדל להפיץ במקומות הללו את השחיטה החסידית, נאלץ היה להתגבר על המכשול העיקרי, שעמד בדרכם של החסידים במקומות הללו — התנגדות הקהל.

קהל הסתמך במלחמתו על השוחט בעל התפקיד הרשמי, שרצה להגן על מעמדו. גורם זה מופיע כבר בחרם משנת תקל"ב, המסתמך על עדותם של השוחטים בנוגע ל"סכינים

מצד הדין. השוחטים של המתנגדים הוסיפו לשחוט כדרכם, אך לצדם קבלה לגיטימיות גם השחיטה החסידית המחלוקת בין השוחטים משני המחנות על רקע של מאבק על ההשפעה בקהלות התקיימה עוד בסוף המאה הי"ט ואף בין החסידים לבין עצמם (השווה "פרקי חיים" של רב צעיר, ניריורק תשי"ד, ע' 103—104 וכן ע' 4, 9).

(79) העבר, שם; דביר א' ע' 299—302.

(80) שולחן ערוך של הרב, יווצפאף תרל"ה, ע' 41 והשווה על כך גם בשו"ת, סימן ט', ע' 5.

(81) שם, שם.

(82) שו"ת, ע' 4—5.

(83) "חכמת אדם", הלכות שחיטה, כלל א' סימן ו'. והשווה שם גם כלל א' סי' י' וכלל ב' סי' ה', שכל

עיקרם הנמקה יתרה של תלות השוחט בקהל.

המלוטשים": "כל השוחטים זאגין עש איז בלתי אפשר דר מיט צו שחטן". אף ר' שמואל שמעלקי מניקלשפורג תולה את ההתנגדות לשחיטה החסידית בשוחטים והוא מגיב כנראה על פסקה זו שבחרם באגרת, ששלח לברוד בתקל"ב להגנה על החסידים: "ואין זה כי אם רוע לב של איזהו שוחטים אשר הוגו מלבם דבר שקר ומעשה תעתועים, משיבי' חכמים אחר ועצתם יסכלו, חושבים בקרבם רוע עושים. ובלי ספק שאותן שהוציאו לע"ז על יראי ה' מרבים, כאלו מאכילין טריפות בישראל... החלפים לא דבר חדש הוא בעולם ולא דבר ריק הוא מכב, אם יעמדו על החקירה והעיון ולא באומדנא דמוכח ע"מ העדאות שוחטים בודאי יתנו עדיהם ויצדיקו את הצדיק..."⁸⁴.

על אף הדאגה המודגשת ב"שבחי הבעש"ט" לפרנסתם של השוחטים המועברים ממשרתם,⁸⁵ ברור שהיה להם, לשוחטים שלא מצאו חן בעיני החסידים, מקום לחשוש למעמדם. חיים מאלאגה העלה גם הוא את העברתם של השוחטים כתופעת לוואי להתפשטות השחיטה החסידית: "מיהאט אנגיהובן די אלטע פריירדיגע שוחטים אפער צינעמן אין זייא מעביר זיין פין זייער פרנסה..."⁸⁶. ומזה מסתבר חלקם הרב של השוחטים, הן ממחנה החסידים והן ממחנה מתנגדיהם, במחלוקת שקמה עם התפשטותה של החסידות.

מעטות התעודות על קשר ישיר בין השחיטה החסידית לבין התנגדות אקטיבית לקראפקי של בשר, ובכל זאת יש מקום להניח, שהמחלוקת בעניין השחיטה החסידית נתלוותה לעתים התעוררות אופוזיציונית למדיניותו הפיסקאלית של הקהל⁸⁷. ברם, במקום שהחסידות הצליחה לקבל לידיה את השלטון בקהל או להשתתף בו, המשיכו לגבות את מסי הקראפקי של בשר בשיעורים שלא היו פחותים מאלה שנקבעו קודם לכן. בוילנא למשל, כאשר החסידים הגיעו שם לשלטון, בשנת תק"ס, נשמעו שוב תלונות, — והפעם נגדם — על מסי הבשר הגבוהים ונדרש ביטולם⁸⁸.

84) שמן הטוב, של ר' שמואל שמעלקע הורוויץ, פיעטקוב, תרס"ה, ע' 80—82. והשווה אל נוסח אחר של האגרת בתולדות החסידות לדובנוב, ע' 125.

85) "שבחי הבעש"ט" ע' קכ"ז. — הבעש"ט אמר: "אעבירנו ואעמיד לו איזו פרנסה". ועל ר' יעקב יוסף מסופר ש"היה נזהר מאד לקפח פרנסת אדם, ומחמת זה היה לשוחט קיום כל הזמן". (שם, שם). 86) שם, ע' 226.

87) בתלונה של תושבי אנטוקול. שדובר עליה לעיל (המביאה ידיעות כה מפורטות על הכנסות הקהל מהקראפקי על בשר, יש מקום לראות שילוב של שאיפות תושבי המקום לעצמאות ושאפויותיהם המיוחדות של החסידים המקומיים. ראייה לכך — שני פרטים חשובים שבאותה תלונה: א) ההתנגדות המפורשת והמודגשת לתשלומים של הקהל לטובת הגר"א והמ"ץ ר' דוד — שניהם ממתנגדיהם הידועים של החסידות. ב) הדגשת החרמות מטעם הקהל, היורד לחיי המתלוננים, שגם היא אולי מתכוונת ומרמזת לחרמות על החסידים.

ב-1808 השוחט החסידי בריגה הוא המתנגד לגבית הטאקסי מהשחיטה ואילו הקהל כופה עליו את החלטתו בכוח המגיסטרט (הסן, שם, ע' 78).

88) י. קלויזנר: ווילנא בתקופת הגאון, ע' 43. וראה גם להלן (הערה 90) על הצדיק מזידיצ'וב ומכתביו ב"עשר אורות".

ו.

המאבק הציבורי על השחיטה מילא תפקיד ראשון-במעלה בהתפתחותה של התנועה החסידית. הקהל, שהיה שרוי בחובות מרובים ובמצוקה כספית חמורה, לא יכול לוותר על הכנסות, העשויות לבוא מן השחיטה החסידית, אם תהיה בפיקוחו. אינטרס פיסקאלי זה פילס בהדרגה את הדרך להכרה מצד מוסדות הקהל בחסידות והפך את החסידים לחלק לגיטימי של הציבור היהודי, אף במקומות שהיו מעטים. במקומות ששלטון המדינה נטל לעצמו את התפקידים שהיו קודם לכן בידי הקהל, המשיך גם הוא באותה דרך עצמה.

דוגמה מובהקת להכרה בזכויות המיעוט החסידי מטעמים פיסקליים יכול לשמש מהלך המאבק נגד החסידות בקהילת מינסק.

ב־1794 הטיל הקהל במינסק על שלושה אנשים לבצע את ההחלטה על סגירת המניין החסידי⁸⁹. בתשרי תקנ"ז קיבל ה"גוברנסקי קהל" במינסק החלטות האוסרות בין היתר מניינים חסידיים ושחיטה ב"סכינים מלוטשים"⁹⁰. ב־1798 אסר הקהל בחרם את שחיטתם של שוחטים זרים ויחד עם זאת חזר ואסר את השחיטה ב"סכינים מלוטשים"; הבשר שיישחט בניגוד לאסורים הללו הוכרז כטרף. ואין ספק, שהדברים מכוונים נגד החסידים אף כי לא נזכרו⁹¹. אחרי הבחירות בפסח תקס"ג חזר הקהל במינסק ואסר בתוקף רב על השוחטים שבקהילה לשחוט ב"סכינים מלוטשים" ועוד הוסיף, ששום פרנס חודש אינו רשאי לעשות דבר, לשם ביטול התקנה והשמש אינו רשאי — לאסוף "דיעות" לצורך זה. ההחלטה נתקבלה על אף מחאתו של ר' משה בן י.י.⁹² ר' משה נבחר לראש הקהל ימים ספורים לפני כן⁹³, ונראה שנגדו מכוונים דברי ההחלטה, שאין להציע ביטול האיסור על השחיטה החסידית וכן מכוונת נגדו החלטה אחרת, האוסרת על פרנס החודש בחדשו להתפלל בשבתות מחוץ לבית הכנסת הגדול⁹⁴. אף החלטה זו נתקבלה על אף מחאתו של ר' משה, שהיה כנראה חסיד, והקהל בא לאסור עליו את התפלה במניין החסידי; כעבור ימים מעטים חזר הקהל ואישר את התקנות והוסיף עוד שאין לבטלן, כי אם פה אחד ("ואחד יכול לעכב")⁹⁵. ר' משה חזר ומחה ודרש להביא את הדבר לפני בית דין. הקהל לא יכול כמובן לסרב לילך לבית דין ומינה מיד טוענים מצדו⁹⁶.

לא ידוע מה היה פסק הדין, אולם לאחר זמן מה חל מיפנה עקרוני ביחס לשחיטה החסידית, שהביא בעקיפין גם לידי הכרה במניין החסידי. כנראה אותה שנה עצמה הוחלט להתיר שחיטת גסות בשביל החסידים, כיוון שנתהווה גרעון גדול בהכנסות ממסי הבשר, המיועדות לפרעון

89) Брафман: Книга Карала, т II סי' 9. על מידת מהימנותו של ספר הקהל ראה לויטץ ברבעון

"ציון" שנה ג', ע' 170—178.

90) דובנוב, Chassidiana ע' 301.

91) Книга Карала, סי' 100.

92) שם, סי' 262.

93) שם, סי' 257.

94) שם, סי' 260.

95) שם, סי' 267.

96) שם, סי' 268.

המסים הממשלתיים, מחמת הימנעותם של החסידים מאכילת בשר שלא משחיטתם שלהם. נקבע שהבשר יימכר בחצר המניין החסידי, לאחר שיגבו ממנו את המס המקובל. וכן הותנה שעופות ישחט השוחט החסידי ככל השוחטים האחרים במקום הקבוע לכולם כנגד תשלום בשיעור המקובל, לשם פרעון המסים הממשלתיים.⁹⁷

הטעמים שניתנו להחלטה מבליטים למדי את משקלו של הגורם הפיסקאלי בויתור על ההחלטות הקודמות של הקהל במינסק, הן בנוגע לשחיטה עצמה הן בנוגע למניין החסידי, שחצרו נועדה לממכר הבשר מן השחיטה החסידית. מובן, שיש בהחלטה משום עדות עקיפין לגידול מספרם של החסידים במינסק, דבר המוכח גם מבחירתו של החסיד ר' משה לראש, אולם יותר מכך בולט הרצון וההכרח למנוע הפסדים נוספים מקופת הקהל.⁹⁸

בשנת 1805 צעד הקהל צעד נוסף לקראת ההכרה בזכויות החסידים והחליט להעמיד אחת החנויות שבשוק למכירת הבשר מהשחיטה החסידית.⁹⁹

ב-1806 התחצף השוחט החסידי ר' צבי כנגד הרב האב"ד במינסק, והקהל יחד עם הממונים על הקראפקי החליטו להעבירו ממשרתו. אולם יומים אחרי זה נדחה בצוע הדבר, לפי בקשת החסידים, למשך 4 שבועות, כדי שתהיה להם שהות לקבל שוחט אחר במקומו (ואגב-כך נשנה האיסור לשחוט דקות ועופות מחוץ למקום הקבוע בעיר). פיטוריו של השוחט חזרו ונדחו ולאחר חצי שנה חותם כנראה אותו ר' צבי עצמו על טופס השבועה, המיועד לשוחטים החסידיים.¹⁰⁰ כוחם של החסידים וחלקם במס הבשר עמדו לו לשוחט.

במינסק היו נוהגים להשביע את השוחטים שיהיו מקפידים על דיני שחיטה, ויצייתו להחלטות הקהל וכיו"ב. ב-1806 הוחלט על חידוש השבועה תוך כדי ציון מפורש שתחול גם על השוחט החסידי, אולם טופס השבועה, שהוא חתום עליה שונה משל יתר השוחטים — הוא מפרט יותר את חובתו של השוחט, שלא להעלים מהקהל שום הכנסה ע"י שחיטה במקומות מוסתרים ומחוץ לעיר.¹⁰¹

השוחט מטעם חסידי לעכוויץ, כנראה ר' צבי הנ"ל, החזיק במשרתו עוד ב-1817 ויחד אתו שימש אותה שנה שוחט מיוחד גם לחסידי ליובאביץ.¹⁰²

השתלשלות ענייני השחיטה והשוחטים החסידיים במינסק בתקופת השנים 1797–1817 מראה בצורה ברורה למדי, מה מקומה של השחיטה בתהליך חדירתה של החסידות למרכזים קהילתיים חזקים, שבהם שלט רוב של מתנגדים. יתר על כן, השוחט החסידי לא היה תלוי למעשה, בקהל, אלא בסמכות שמחוץ לו, והקהל לא יכול היה אף להדיח שוחט חסידי, בגלל מעשה ששוחט אחר לא היה מעיז לעשותו בדרך כלל. מעניין הדבר, שחסידים של כל רבי

(97) שם, סי' 350. אין תאריך לתעודה. לפי מקומה וגם לפי עניינה, היא משנת 1803.

(98) והשווה בספרו של לויטץ, ע' 170, שהבחין בגורם הפיסקאלי בהתפתחות הדברים במינסק.

(99) שם, סי' 721.

(100) שם, סי' 834, 835, 851, 908.

(101) השווה טופס השבועה משנת 1802, שם, בסי' 307. וכן סימנים 838, 873; השבועה של השוחט

החסידי, סי' 908.

(102) השווה את נוסחי השבועה, שם, סי' 979, 980.

החזיקו שוחט משלהם; וכשם שעמדו על זכותם לשוחט מיוחד כלפי הקהל המתנגדי, כך נהגו החסידים למיניהם אף בינם לבין עצמם.

התפשוטותה של החסידות בשלהי המאה הי"ח ובתחילת המאה הי"ט וההכרה שזכתה בה, בדרך זו או אחרת, מצד מוסדות האוטונומיה היהודית, השפעתן ניכרת גם בחוקה ליהודי רוסיה משנת 1804. צויין בה, שאם הכיתות היהודיות השונות לא יוכלו להיות בבית כנסת אחד, מותר להן להתפלל בנפרד ולבחור רבנים משלהן. עם זאת דורש השלטון במפגיע שבכל עיר יהא רק קהל אחד; ותפקידו העיקרי של הקהל בעיני השלטון הייתה ההשגחה על תשלום סדיר של המסים. כבר צוין לעיל, שאותה חוקה אוסרת על הרבנים להחרים בשר כשר¹⁰³.

אין ספק, שכל הסעיפים האלה בחוקת 1804 משקפים את מצב הדברים במיוחד במקומות שבהם נמצאו חסידים ומתנגדים כאחד. והם באים לשמור, ע"י קיום אחדותו של הקהל וע"י האיסור להחרים בשר, על האינטרס של השלטון, לבל תפגענה הכנסותיו. מאידך, משענת חוקה לחסידים שימשה חוקה זו, לשם חדירה למוסדות הקהל ולעמידה על זכויותיהם, אף במקומות שבהם היו קודם לכן מיעוט נרדף. וייתכן, שלחוקה זו חלק ביישוב המחלוקת שבין החסידים לבין המתנגדים ברייסן ובליטא. אף ייתכן שנודעה לה השפעה על יחסו האוהד של ר' שניאור זלמן מלאדי כלפי השלטון הרוסי בזמן מלחמת נפוליאון ברוסיה.

שליטתם של החסידים על השחיטה במקומות רבים בגליציה המזרחית גרמה לא מעט דאגות לחוכרי מס הבשר ולשלטונות האוסטריים מקבלי המס. מנהיגי החסידים הכריזו חרמות על צריכת בשר, שנשחט לא ע"י שוחטים שלהם, הכריחו את החוכרים לקבל שוחטים חסידיים והביאו לידי כך שהשלטונות האוסטריים שיתפו באספות הרבנים בענייני המסים היהודיים את המנהיג החסידי הנודע ר' הירש מזידצ'וב, אעפ"י שקודם לכן רדפו אותו ואת החסידות בגליציה בכלל¹⁰⁴.

Леванда סי' 59.

104) השווה: ד"ר רפאל מאהלר: דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע, ייווא, גיריורק 1942, ע' 32–34. בעניין האספה, שם ע' 38 הערה 106. אופייניים לעמדתו התקיפה של ר' הירש בענייני שוחטים הם 3 מכתבים המובאים ב"עשר אורות" (פיעטרקוף 1907) ע' 152–155. אחד מהם נכתב עוד לפני תקע"ה, עת החווה מלובלין והמגיד מקוזניץ היו עדיין בחיים. המכתב מופנה אל חוכרי מס הבשר ומגלה את מלוא תקיפותו של ר' הירש בענייני שחיטה: "...אין זאלט וויסן אז איך בין אייך מזהיר אז איר זאלט נישט עסן פון דעם שוחט. אני אני הוא המזהיר הנני. דאש זאג איך אייך גיטע פריינדשאפט. ווארום ח"ו איר וועט אייך דער נאך שעמין און הריטה ח"ו האבן וואס איר האט ניט ציט גיוועזן..." וקודם לכן: "...איר זאלט ניט שארין פייער מיט אייערע הענד ווארין איר וועט אייך אפבריען. הוזהר והזהר. נאר איך וועל ניט קענין פארעכטן. איר זאלט מיט אונז נישט קריגען..." ואח"כ באים איומים בפניה אל צדיקי הדור המגיד מקוזניץ, החווה מלובלין ור' מנדל מרימנוב, "רבותי המובהקים והם הסמכוני להיות לעם ה' להורות להם הדרך התורה" (שם, 153).

יוסף פרל מביא ב"מגלה טמירין" מכתב מטעם האב"ד ומנהיגים בטרנופול אל הצדיק ר' מרדכי מקרמניץ בדבר מינוי שוחט במקום. (השווה, פנקס קרמניץ, שם, ע' 34–35). מכתב זה מבליט את סמכותו המוכרת של הצדיק בגליציה המזרחית כלפי מוסדות הקהילה אף מחוץ למקום ישיבתו. דעתו של מאהלר, שהחסידים בגליציה ארגנו במכוון את ההמנועות מצריכת הבשר ואת השחיטה הנסתרת בכפרים כתגובה למסים הגבוהים וכאמצעי מלחמה נגדם, — טעונה בדיקה יסודית. נראה שיש

כאמור, הקפידה החסידות על דרכי השחיטה, הן מתוך אי אימון לשוחטים מרובים והן מתוך המשמעות המיסטית שתלו בכל פרט ופרט במעשה השחיטה וכן בשחיטה בכללה שגורל נשמות תלוי בה. עם התגברותה של המגמה הציבורית בקרב החבורות החסידיות, הועתק עניין השחיטה מתחומו של החסיד, המקובל המתבודד, אל הציבור בכללו. בדיקת הסכינים והעמדתם, העברת שוחטים ממקומותיהם ומינוי אחרים במקומם, הנהגת "הסכינים המלוטשים" — כל אלה שייכים שייכות מהותית לדרכה של התנועה החסידית לתיקון הדור. ענייני השחיטה ומינוי השוחטים היו מאז ומתמיד בסמכותו של הקהל. התערבותם של המנהיגים החסידיים בענייני השחיטה באה בתקופה של קשיים גדלים והולכים במצבו הכספי של הקהל, כשראה עצמו אנוס להגדיל במידה יתירה את מסי העקיפין (מסי צריכה) לעומת המסים הישירים. בכלל מסי העקיפין תפסו את המקום הראשון במעלה מסים הקשורים בצריכת הבשר. התנגדותו של הקהל לחסידות, במיוחד במחוזות הצפוניים, הייתה קשורה במדה מרובה בחשש להפסד הכנסות, מחמת התערבות גורמים חיצוניים בענייני השחיטה. אולם הימנעותם של החסידים מצריכת הבשר שלא משחיטתם (והנסיונות מצדם לארגן בסתר שחיטה משלהם) אילצו את הקהל להתייחס ביתר סבלנות לחסידים ואף פילסו דרך להכרה במניינים ובשוחטים חסידיים מצד הקהל.

האינטרס הפיסקאלי הניע את השלטונות ברוסיה, בזמן התערבותם במחלוקת בין החסידים ומתנגדיהם, ואת השלטונות בגליציה להכיר גם במנהיגי החסידים כבמנהיגי הציבור היהודי. אם כי נמנו החסידים, בשלבים מסוימים, עם החלקים האופוזיציוניים שבקהלות אחדות, הרי אין להסיק מכאן, שהחסידות יצאה להגנה מכוונת על המוני העם מפני עושקו של הקהל. וכשהגיעה החסידות לשלטון בקהל, או להשתתפות בהנהגתו, לא נשתנה שיעור המסים, או דרך גבייתם.

התפשטותה של השחיטה החסידית גרמה לכך, שחלק מן הסמכויות שהיו נתונות בידי הקהל מדורי דורות, הופקע מידי ועבר לידי סמכות שמחוץ לקהל. בדרך עלייתה של החסידות מילא השוחט תפקיד חשוב, בשמשו מקשר לבני העדה החסידית המפוזרים ובהיותו נציג של ראשם — הצדיק. השחיטה החסידית הופכת על ידי כך סימן מובהק להתפשטותה של התנועה, והשוחט החסידי לסמל של כיבושה והשפעתה בכל מקום ומקום.

בכך יותר משום עמידה על דרך השחיטה של החסידים והעסקת שוחטים משלהם מאשר התקפה ישירה על מסי הממשלה. והראיה, במכתבים הג"ל של ר' הירש מזידצוב אין אף זכר למסים.